

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Psikoloji Anabilim Dalı

DİNDARLIK İLE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN TERÖR YÖNETİMİ
KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Suzan AKSÜT ÇİÇEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin,2008

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Psikoloji Anabilim Dalı

DİNDARLIK İLE SALDIRGANLIK ARASINDAKİ ETKİLEŞİMİN TERÖR YÖNETİMİ
KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Suzan AKSÜT ÇİÇEK

Danışman: Prof. Dr. Ünsal YETİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin,2008

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Suzan AKSÜT ÇİÇEK tarafından hazırlanan Dindarlık ile Saldırganlık Arasındaki Etkileşimin Terör Yönetimi Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Psikoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Ünsal YETİM
(Danışman)

Üye

Doç. Dr. Nalan YETİM

Üye

Yard. Doç. Dr. Aslı ASLAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

... / ... / 20..

Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Çalışmam sırasında hassas, zorlu, ölümlü olduğumu bana hatırlatan ama mesleğimi daha çok sevmemi sağlayan, zevkli ve heyecanlı bir süreç geçirdim.

Çalışmam boyunca, beni yalnız bırakmayan, bana daima destek olan, her defasında daha iyisini yapmam adına beni yüreklendiren danışman hocam Prof. Dr. Ünsal Yetim' e, tez süresince farklı bakış açısıyla, bilgisi ve deneyimiyle beni destekleyen hocam Doç. Dr. Nalan Yetim' e, çalışmamın deneysel sürecinde ve istatistiksel analizlerin yapılmasında yardımlarını esirgemeyen hocam Yard. Doç. Dr. Aslı Aslan ve Yard. Doç. Dr. Serap Akgün' e teşekkür ederim.

Çalışmam sırasında, ihtiyaç duyduğum her an yanımda olduklarını hissettiğim Nevşehir Devlet Hastanesi ve Mersin Sağlık Müdürlüğünde görev yapan çalışma arkadaşlarıma, Ruh Sağlığı ve Sos. Has. Şb. Müd. Hayat Çetinkaya, arkadaşlarım Mehmet Harma, Ersin Aslıtürk, Meltem Güler ve Taner Tokuçcu' ya ve şu anda adını sayamadığım pek çok kişiye teşekkür ederim.

Yoğun çalışma tempomda, bana göstermiş olduğu ilgi, anlayış ve sabırdan dolayı eşim Gökhan Çiçek' e ve beni bu günlere getiren, insanlara yararlı olabilecek şekilde yetiştiren, sevgilerini her zaman hissettiren anneme, babama ve kardeşlerime müteşekkirim.

Suzan Aksüt Çiçek

ÖZET

Araştırmanın amacı, terör yönetimi kuramı doğrultusunda, dindarlık eğilimi tehdit edilen öğrencilerin, ölümlülükleri hatırlatıldığında veya hatırlatılmadığında, gösterecekleri saldırganlık düzeylerinin ne yönde olduğunu, deneysel araştırma yöntemiyle incelemektir.

Araştırmaya, Mersin ilinde bulunan Mersin Üniversitesindeki 160 gönüllü öğrenci katılmıştır. Araştırmacının amacı doğrultusunda gerçekleştirilen deneysel çalışmada, katılımcıların yarısı deney grubunda, diğer yarısı kontrol grubunda yer almıştır. Her iki grupta dini eğilimleri tehdit edilmiş, deney grubundaki öğrencilerin ölümlülükleri hatırlatılmış, kontrol grubundakilerin ise hatırlanmamıştır. Ardından koşullara bağlı olarak bireylerin saldırganlık düzeylerine bakılmıştır.

Çalışmada, öğrencilerin dini eğilimlerini belirlemek amacıyla Dindarlık Ölçeği- Kısa Form, Saldırganlık düzeylerini ölçmek için Saldırganlık Ölçeği- Kısa Form kullanılmıştır. Aynı zamanda öğrencilerin ölümlülüklerini hatırlatmak için, ölümlü olmaya ilişkin cümleler kullanılmıştır. Araştırmada, 2 (ölümlülüğün belirginleşmesi ve sınavın belirginleşmesi) X 4 (dindarlık boyutları- dindışı, heterodoksi, ortodoksi ve köktendincilik) deney deseni kullanılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız iki örnek t testi, tek yönlü ve iki yönlü ANOVA kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, dini eğilimleri tehdit edilen öğrencilerin, ölümlülükleri hatırlatıldığında, saldırganlık eğilimleri artmakta, ölümlülükleri hatırlanmadığında ise azalmaktadır. Ayrıca dini eğilimlere bakıldığında, köktendincilik dini eğilimindeki öğrencilerin saldırganlık eğilimleri, diğer dini eğilimdeki öğrencilere göre daha çok

artmaktadır. Bunun yanında ortodoksi dini eğilimindeki öğrencilerin, diğer dini eğilimdeki öğrencilere göre daha az saldırganlık eğilimleri sergiledikleri gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terör yönetimi kuramı, saldırganlık, dini eğilim.

ABSTRACT

Organized under the framework of terror management theory, the present research investigates the difference between the aggressiveness levels of students whose religious tendencies were threatened when they are reminded of their mortality salience.

Participants of the study are 160 students from Mersin University, all of whom live in the city of Mersin. In the experiment carried out, half of the participants were assigned to the experimental group, and the other half to the control group. Religious tendencies of both of the groups were threatened. Those in the experimental group were reminded of their mortality salience, while those in the control group were not. Afterwards, aggressiveness levels displayed by the students under these circumstances were measured.

In order to determine the religious tendencies of the students, the study used the Religious Scale (Short Form); while the students' aggressiveness levels were determined via the Aggressiveness Scale (Short Form). In addition, in order to remind the students of their mortality salience, sentences referring to being mortal were uttered. The research employed a 2 (mortality salience – exam salience) X 4 (dimensions of religiosity – nonreligious heterodoxy, orthodoxy, fundamentalism) experimental design.

The findings indicate that students whose religious tendencies were threatened show an increased level of aggression when they are reminded of their mortality salience, and a decreased level of aggression when they are not. In terms of religious tendencies, aggressiveness levels of students who have a tendency towards fundamentalism increase more

in comparison to students with different religious tendencies. Besides, it has been found out that students who have a tendency towards orthodoxy show the least aggression.

Key Words: terror management theory, aggression, religious tendency.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM KURAMSAL ÇERÇEVE	5
I. 1. TERÖR YÖNETİMİ KURAMI (TERROR MANAGEMENT THEORY-TMT-TYT)	5
I. 1. 1. Ölümlüğün Belirginliği (Mortality Salience)	7
I. 1. 2. Kültürel Dünya Görüşü (Cultural Worldview)	11
I. 1. 3. Terör Yönetimi Kuramı ve Kültürel Dünya Görüşü	19
I. 1. 4. Ölümsüzlük	23
I. 1. 5. Terör Yönetimi Kuramı Çerçevesinde Dindarlık ve Saldırganlık İle İlgili Yapılan Çalışmalar	28
I. 2. DİN ve DİNDARLIK	30
I. 2. 1. Dindarlık Boyutları	34
I. 3. SALDIRGANLIK	40
I. 3. 1. Saldırganlık Tanımları	40
I. 3. 2. Saldırganlık Türleri	42
I. 3. 3. Saldırganlığı Açıklayan Kuramlar	45

I. 3. 3. 1. İçgüdü Kuramları.....	46
I. 3. 3. 2. Engellenme- Saldırganlık Hipotezi.....	47
I. 3. 3. 3. Sosyal Öğrenme Kuramı.....	49
I. 3. 3. 4. Bilişsel Kuram.....	52
II. BÖLÜM YÖNTEM.....	53
II. 1. Amaç.....	53
II. 2. Örneklem.....	55
II. 3. Veri Toplama Araçları.....	55
II. 3. 1. Dindarlık Ölçeği.....	56
II. 3. 2. Saldırganlık Ölçeği.....	61
II. 4. İşlem.....	63
II. 5. Verilerin Analizi.....	66
III. BÖLÜM BULGULAR.....	67
III. 1. Dünya Görüşü Tehdit Edilen Deney ve Kontrol Grubunun Dindarlık Eğilimlerine Göre Saldırganlık Puanlarının Değerlendirilmesi.....	67
III. 1. 1. Deney ve Kontrol Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	68
III. 1. 2. Deney ve Kontrol Grubunun Dindarlık Eğilimine Göre Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	69
SONUÇ VE TARTIŞMA.....	81
KAYNAKÇA.....	91

EKLER.....100

Ek-1 Bilgi Formu

Ek-2 Dindarlık Ölçeği

Ek- 3 Saldırganlık Ölçeği

Ek- 4 Kişilik Testi- Kısa Formu

Ek- 5 Ölümlülüğü Belirginleştiren İfadeler

Ek- 6 Sınavı Belirginleştiren İfadeler

Ek-7 Bulmaca

Ek- 8 Dünya Görüşünü Tehdit Eden Kısa Yazılar

TABLolar

Tablo 1. Dindarlık Ölçeğinin Faktör Yapısı.....	57
Tablo 2. Dindarlık Ölçeğinin Güvenirlik Tablosu.....	61
Tablo 3. Dindarlık Ölçeğinin Faktörleri Arasındaki Korelasyonlar.....	61
Tablo 4. Saldırganlık Ölçeğinin Faktör Yapısı.....	62
Tablo 5. Saldırganlık Ölçeğinin Faktörleri Arasındaki Korelasyonları.....	63
Tablo 6. Deneyin Gidiş Yolu.....	65
Tablo 7. Deney ve Kontrol Grubunun Saldırganlık Puanı Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	68
Tablo 8. 2X4 Faktöriyel ANOVA Sonuçları.....	69
Tablo 9. Heterodoksi Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	71
Tablo 10. Ortodoksi Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	72
Tablo 11. Köktendinci Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	73
Tablo 12. Dindışılık Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması.....	74
Tablo 13. Deney Grubunun ANOVA Sonuçları.....	75
Tablo 14. Deney Grubu Çoklu Karşılaştırma Sonuçları.....	76
Tablo 15. Kontrol Grubunun ANOVA Sonuçları.....	77
Tablo 16. Kontrol Grubu Çoklu Karşılaştırma Sonuçları.....	78
Tablo 17. Deney ve Kontrol Grubunun Sayıları, Ortalama ve Standart Sapma Puanları.....	79

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Örneklemin Cinsiyet Dağılımı.....	55
Şekil 2. Dindarlık Eğilimlerinin, Deney ve Kontrol Grubunda Olmanın Saldırganlık Puanları Üzerindeki Etkisi.....	70

GİRİŞ

Bilindiği üzere, insanoğlu evrende, düşünme, anlama ve algılama yeteneğine sahip tek canlıdır. Bu yetenekler onun hayatta kalmasını, yaşamla mücadele edebilmesini, kendini gerçekleştirebilmesini sağlar. Bununla birlikte bu yetenekler, bu kadar iyi ve yardımsever gibi gözükürken aynı zamanda insanın aleyhine de gelişebilir. Kendisinin ve çevresinin bu kadar farkında olan insan ölümlü olduğu gerçeğinin de bir o kadar farkındadır. Ancak yaşarken öleceğini düşünmek, bunu hayal bile edemezken, çok zordur.

İnsanoğlu, ölüm gerçeğinin yarattığı gerilimle bir şekilde baş etmeye çalışır. Ölümü kimi zaman kabullenir, kimi zaman da reddeder ama birey, sürekli ölümsüz olmanın arayışı içindedir. Bu durum, şu anki teknolojik gelişmelere bakıldığında -özellikle tıp alanında- belirgin olarak görülmektedir. Teknolojik gelişmeler, sanki insanoğlunun en çok ne kadar yaşadığına ya da insanın daha uzun yaşaması için neyin gerekli olduğuna göre şekillenmişlerdir. Aslında bu arayış çok yeni değildir, yüzlerce yıl insanoğlu bunu aramıştır. Ölümsüzlüğün peşinde koşmuştur. Öyle ki; birçok destanda, hikayede insanın ölümsüzlüğü nasıl aradığı anlatılır.

İnsanoğlunun, ölüm gerçeğinin farkında olması, bununla birlikte ölümlü olmasının belirginleşmesiyle dehşet, kaygı yaşaması ve bundan bir şekilde kendisini koruması için yaptıkları terör yönetimi kuramında dile getirilmiştir. Terör yönetimi kuramı, bu anlamda bireyin ölümlülüğünün belirginleşmesiyle ortaya çıkan kaygıdan ve dehşetten bireyi koruyarak kaygı tamponu olarak adlandırılan birtakım yollar olduğunu öne sürer. Bu

yollardan biri de dünya görüşüdür. Dünya görüşünün ne olacağı bireyden bireye, içinde yaşanılan topluma göre değişiklikler gösterir (Rosenblatt ve diğ., 1989).

Terör yönetimi kuramında belirtildiği üzere birey, ölümlü bir varlık olduğu gerçeğinin farkındalığıyla yaşamak zorundadır. Ölümlü bir varlık olduğunun farkındalığıyla yüzleşen birey, aynı zamanda bu gerçekle kendisine bir yol çizmek zorunda olduğunu hisseder. Ancak bu yol ona ölümden sonra yaşayacağı garantisini vermelidir. Ölümden sonra yaşama garantisi, ya sembolik olarak, yani öldükten sonra da adından bir şekilde söz ettirerek ya da kesin olarak, yani öldükten sonra farklı dünyaya gideceğine, orada da bir hayat yaşayacağına yönelik olmalıdır. Bu garantiyi ne verebilir, hangi yol verebilir? Bu soruya vereceği cevaba göre birey kendine ait bir dünya görüşü belirler. Dolayısıyla bu dünya görüşü ona yaşadığını ve öldükten sonra da yaşayacağını hissettirmelidir. Bunun yanında birey, yaşadığı çevreyi kendi dünya görüşünü paylaşanlar ve paylaşmayanlar olarak değerlendirir. Bireyin dünya görüşünü paylaşan ne kadar çok kişi varsa, birey o kadar güvencedir. Bununla birlikte bireyin dünya görüşünü paylaşmayanların varlığı da bireyin kendisini güvende hissetmemesine, varlığını tehdit altında hissetmesine neden olur. Dolayısıyla birey, dünya görüşüne taraftar bularak kendini sağlama almaya devam edecektir. Aynı zamanda da dünya görüşünü paylaşmayanlara karşı ise savunmacı ve gerekirse saldırganca davranabilecektir. Bunun temelinde bireyin, kendi dünya görüşünü paylaşmayanları bir tehdit unsuru olarak görmesi ve onları bir şekilde yok ederek kendisini koruması, güvenceye alması yer alır (McGregor ve diğ., 1998).

Bireye ister sembolik ölümsüzlük, ister kesin ölümsüzlük garantisini veren dünya görüşlerinin başında din olgusu gelir. Din, insanoğluna yaşamak için bir neden sunar ve

bireyin hayatını ne şekilde, ne yönde ve nasıl yaşayacağını belirler. Din, sosyal hayatın bir sonucudur ve bireylerin bir arada olmasından doğan bir olgudur. Dolayısıyla dünya görüşü kavramının içine ilkin din olgusunu yerleştirebiliriz. Din, emrettiği kurallarına uyulması halinde, bireye mutlu, huzurlu bir hayat ve en önemlisi mutlu geçecek bir sonsuzluğu yani ölümsüzlük vaat eder.

Din, kendisine bağlı bireye ölümsüzlük sözü vererek, bireyin ölüm gerçeği karşısında yaşayacağı dehşete, bir nevi psikolojik teröre karşı kendisini güvende hissetmesini sağlar. Bu durum, dünya görüşü olarak dini kabul eden birey için, dinin daha çok önem kazanmasını sağlar. Birey, ölüm gerçeği karşısında kendisini koruyan dini, daha çok savunmaya, yaymaya çalışır. Ve kendisi gibi düşünen daha çok kişinin olması için hareket eder. Çünkü kendisi gibi düşünen ne kadar çok kişi olursa inandığı dini o kadar savunabilir, koruyabilir. Ancak bunun yanında birey, kendisi gibi düşünmeyen, kendi inandığı dini öğretiyeye inanmayan kişileri de bir tehlike olarak görür. Yukarıda da belirtildiği üzere birey, gerekirse, bu kişilere karşı savunmacı veya saldırgan davranır.

Din, ülkemizdeki toplumsal yapı içerisinde, önemli bir yer tutar. Türkiye’ de yaşayan bireylerin hayatına yön vermelerini, ne şekilde davranacaklarını ve alacakları kararların ne yönde olacağını neredeyse din olgusu belirlemektedir. Ülkemizde, dini yaşam biçimleri farklı şekillerdedir. Türkiye’de dört temel dindarlık eğiliminin varlığından söz edilebilir (Yetim, 2000). Bunlar, dinin farz olarak belirtilen vecibelerine ve yaygın kabul gören uygulamalarına önem verilmesini içeren, büyük çoğunluğun yer aldığı ortodoksi yani Sünnilik, dinin salt vecibeler yerine içsel anlamlarının ve insanlar arası ilişkilerin etik açıdan öneminin vurgulanmasını içeren heterodoksi başka bir ifadeyle Alevilik-bektaşilik,

bireylerin dini tüm yaşam alanlarının belirleyici ögesi olarak görmelerini içeren fundamentalizm diğer bir deyişle köktendincilik, bireylerin çeşitli yargı ölçülerine göre dine karşı negatif değerlendirmeleriyle oluşan ateizm yani din dışılıktır (Yetim, 2000). Bu çalışma, burada belirtilen dört dini eğilim üzerinden yapılacaktır.

Kültürel ve sosyal düzeyde din ve dini inançlar sıkça sistematik çekilmeye yani taraf belirlemeye, çatışmaya ve savaşa yol açmaktadır. Dahası yüzyıllar sonra ulusal ve uluslar arası trajediler sıklıkla dini ya da ideolojik sebeplerden çıkmıştır (Hunsberger ve Jackson, 2005). 11 Eylül terör saldırıları, Ortadoğu’ da halen devam etmekte olan çatışmalar, Hindistan ve Pakistan’daki dini-politik çatışmalar bunun örnekleridir (Ethics & Policy Center, 2002, aktaran Hunsberger ve Jackson, 2005). Dolayısıyla son zamanlarda terör ve saldırganlık eylemlerinin fazlasıyla yaşanması, bunun yanında özellikle İslam dini adına bu faaliyetlerin yapıldığının lanse edilmesi (Cirhinlioğlu, 2004), bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Literatüre bakıldığında, dindarlık ve saldırganlık arasındaki etkileşimleri ele alan oldukça az çalışma bulunmaktadır. Ülkemiz de ise terör yönetimi kuramına göre, dindarlık ve saldırganlık arasındaki etkileşim, bu çalışma ile ilk kez araştırılmaktadır.

Ölümlülüğün belirginleşip belirginleşmemesinin, saldırganlığı ne şekilde etkilediği ve dini eğilime ne yönde farklılaşıp farklılaşmadığı araştırmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Saldırganlık, dindarlık eğilimleri ve ölümlülüğün belirginleşip belirginleşmemesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada deneysel bir yöntem uygulanmıştır.

I. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızda, dindarlık ve saldırganlık arasındaki etkileşim, terör yönetimi kuramı çerçevesinde işlenmiştir. Bu bağlamda kuramsal çerçevede, öncelikle terör yönetimi kuramı, ardından din-dindarlık ve son olarak da saldırganlık açıklanacaktır. Burada ilgili konularla ilişkin tanımlamalara ve özelliklere yer verilerek gerekli bilgilendirmeler yapılacaktır.

1.1- TERÖR YÖNETİMİ KURAMI - TYK (TERROR MANAGEMENT THEORY-TMT)

Savaş ve çatışma gibi durumlarla kendini gösteren saldırganlık ile bireyin yada toplumun dini inançları arasındaki ilişki, farklı şekillerde ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, dindarlık ve saldırganlık arasındaki ilişki terör yönetimi kuramına göre açıklanacaktır. Günümüzde yaygın bir şekilde ele alınan terör yönetimi kuramı, Jeff Greenberg, Tom Pyszczynski ve Sheldon Solomon tarafından 1986 yılında ortaya atılmıştır (Terror Management Theory [TMT-], 2008). Bu kuram, Ernest Becker' in (1974) motivasyon ve davranış üzerindeki çalışmaları genişletilerek geliştirilmiştir (Rosenblatt ve diğ., 1989). Kuramda, insanoğlunun kendini diğer canlı türlerinden ayıran özelliklerinin olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekilmektedir. Gerçekte insan aklı ve bu aklın kendine sağladığı farkında olma yeteneği, ona birçok avantajlar sağlarken aynı zamanda kendisine

oldukça sıkıntı da verebilmektedir. Çünkü akli sayesinde insan, yaşadığının ve varolduğunun farkında olduğu gibi ölümlü olduğunun da farkında olur ve bu onda ruhsal bir terör yaratır. İnsanoğlu, kendisine sunulan idrak edebilme yeteneğinin bedelini, ölümlü olduğunun farkındalığıyla ödemektedir.

Terör yönetimi kuramına göre, insanoğlu diğer canlı türlerinden farklı olarak bir takım bilişsel yeteneklere sahiptir. Bu bilişsel yetenekler sayesinde insan, kendi varoluşunun farkına varmaktadır. Varoluşunun farkında olan insan, bu varoluşunun sonsuza dek sürmeyeceğinin ve bir gün ölümlü birlikte yaşamının son bulacağına da farkındadır (Rosenblatt ve diğ., 1989; Greenberg ve diğ., 1990). Bir taraftan bilişsel yetenekleri sayesinde, diğer canlı türlerinden daha avantajlı bir konumda olan insan, diğer taraftan da aynı bilişsel yetenekler sayesinde, bir gün öleceği ve dünyadaki varoluşunun son bulacağı gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır. Bu bilişsel yeteneğin ortaya çıkardığı ikilem sonucunda, yoğunluğu ve kapsamı oldukça büyük olan dehşet (terör) için bir potansiyel ortaya çıkar (Rosenblatt ve diğ., 1989; Greenberg ve diğ., 1990). Çünkü insan, yokoluş fikrini kabul edebilecek ve belki de bunu tasavvur edebilecek rahatlığa sahip değildir.

Terör yönetimi kuramı çerçevesinde, bireyde ölümlülüğün belirginleşmesiyle birlikte dehşete düşme, neredeyse ruhsal bir terör yaşama potansiyeli olduğu görülmektedir. Ancak insan, bu potansiyelin kendisine zarar vermesini engellemek yani bu sorunu çözmek zorundadır. Sonuçta insanoğlu yaşamaya, hayatta kalmaya programlanmıştır. Dolayısıyla kişi, ölümlülüğünün belirginleşmesiyle birlikte yaşayacağı

dehşeti, ruhsal terörü kontrol altına almak için birtakım yollar arar. Terör yönetimi kuramı, ölümlülüğün belirginleşmesiyle ortaya çıkan dehşetin, ruhsal terörün ikili bileşen sayesinde yönetildiğini öne sürer. İkili bileşenler, kültürel dünya görüşünün (cultural worldview) kişiselleştirilmiş uyarlaması ve bireyin sahip olduğu benlik saygısıdır (Rosenblatt ve diğ., 1989; Greenberg ve diğ., 1990; Simon ve diğ., 1998). İkili bileşenlerden herhangi biri, bireyin ölüm karşısında avantajlı hale gelmesini, bireyin kendisini korumasını sağlar.

Terör yönetimi kuramı ile ilgili yapılan çalışmalarda, kültürel dünya görüşü ve benlik saygısı bileşenlerinden herhangi biri üzerinde durulmaktadır. Bu araştırmada ise kültürel dünya görüşünün kişiselleştirilmiş uyarlaması (Rosenblatt ve diğ., 1989; Pyszczynski ve diğ., 1997; Solomon ve diğ., 1998) üzerinde durulacak ve değerlendirmeler bunun üzerine yapılacaktır. Kültürel dünya görüşü olarak ta din olgusu üzerinde durulacaktır

Aşağıda ölümlülüğün belirginliği ve dünya görüşü kavramları incelenecek ve kuram bunlar çerçevesinde ele alınacaktır.

I. 1. 1- Ölümlülüğün Belirginliği (Mortality Salience)

Terör yönetimi kuramına göre insanoğlu, diğer canlılarla birlikte kendini korumaya ve var oluşunu sürdürmeye yönelik güçlü bir biyolojik eğilimi içinde barındırır. Bu insanoğlunda varolduğundan beri vardır ve nesilden nesile aktarılır. Öncekilerin sonrakilere bıraktığı evrimsel bir mirastır. Bununla birlikte insanoğlu, diğer canlı

türlerinden farklı olarak birtakım bilişsel yeteneklere de sahiptir. Bu sayede insan, kendi varoluşunun farkında olmasının yanında, bu varoluşun ölünce sona ereceğinin de farkındadır. Varoluşunun farkında olmak, çoğunlukla olumsuz bir durum yaratmazken; ölümlülüğünün farkında olmak, benlik farkındalığının karanlık tarafıdır. Çünkü kişi bir gün öleceğinin, sonsuza dek yaşayamayacağını bilincindedir (Liechty, 1998). Kendini korumaya ve varoluşunu devam ettirmeye programlanmış insanoğlu, içinde bir gün patlayacak ölüm bombasına hazır olmak durumundadır. Sürekli bu çelişkilerle yaşamaya mahkûm olan insan, bu çelişkilerden dolayı dehşete düşer, büyük korku yaşar. İnsanoğlu, kimi zaman bu çelişkilerin yarattığı gerilimi kontrol edebilir, kimi zaman da bunu başaramaz.

Şu ana kadar değinilen noktalara bakıldığında insanoğlunun bilinçli olma yeteneği, sanki onu yaşam serüveninde yarı yolda bırakmaktadır. Buradan hareketle öne çıkan bilinçlilik kavramını terör yönetimi kuramı çerçevesinde değerlendirmekte fayda vardır.

Ölümlülüğün farkında olmanın temelinde insanoğlunun sahip olduğu bilinçlilik yer almaktadır. Bilinçlilik, açık bir biçimde insanı yorumlayan, açıklayan psikolojik bir kavramdır. Bilinçlilik aynı zamanda temel olarak toplumsal bir olgudur. Bu olgu insanlar arasında, onların zihinlerinde tasarladıklarını birbirlerine iletişim kanalıyla aktarmalarıyla oluşturulmuş ve öğrenilmiştir. Burada da ifade edildiği gibi bilinçlilik, zihinsel tasarı vb. özellikleri de barındırmasıyla birlikte sadece insanoğlunun sahip olduğu bir özelliktir (Solomon ve diğ., 2003). Bilinçlilik, toplumsal ve psikolojik bir kavram olarak

değerlendirildiğinde, insanın bir şeyleri ortaya çıkarmasını, yaratmasını sağlayan bir özellik olarak önem kazanmaktadır.

Jaynes' e (1976) göre, bilinçlilik hem iradeyle hem de karar verme süreciyle yakından ilgilidir. İnsanlar geçmişte yaşadıkları olaylardan ve bu olaylardan edindikleri deneyimlerden yola çıkarak yeni oluşan olaylarla ilgili bir değerlendirme yapabilirler. Örneğin; davranışlarını o anki koşullara göre erteleyebilirler ya da ilerisi için birtakım planlar kurup eylemlerini düzenleyebilirler. May' e (1953) göre, insanlar geçmişteki yaşantılarından ve deneyimlerinden yola çıkarak geleceklerini hayal ederek planlarlar. Rank' a (1932) göre, bilinçlilik sayesinde insanoğlu, henüz var olmayan şeyleri düşünebilir, kafasında kurgulayabilir ve fiziksel gerçeklikte oluşturulan ürünleri yeniden oluşturabilir, değiştirebilir. Diğer canlılar içerisinde yalnızca insanlar tam anlamıyla yaratıcıdır. Çünkü diğer canlılar sadece onlara sunulan evrene uyum sağlamak zorundayken insanoğlu fiziksel evreni kendisine göre ayarlayarak ona uyum sağlar (aktaran Solomon ve diğ., 2003). İnsanoğluna, bilinçli olmasından dolayı, içinde bulunduğu koşulları anlama, ona göre hareket etme, değerlendirmeler yapma, sonuçlar çıkarma gibi yetenekler bahsedilmiştir. Örneğin, birey, sorunları olduğunu, bunları çözmesi gerektiğini ve ne şekilde çözebileceğini düşündüğünde aslında bilinçliliği, sorununu ve neler yapması gerektiğini fark etmesini sağlamıştır. Bilinci sayesinde ölümün farkına varan insan bu ölümlülük farkındalığından yola çıkarak davranışlarını, planlarını ve eylemlerini değiştirip yeniden düzenleyebilir. Ve bu ölümlülük farkındalığıyla birlikte birey içinde bulunduğu koşulları daha farklı anlamlandırır, değerlendirir ve buna göre sonuçlar çıkarır.

Daha öncede değinildiği gibi bilinçlilik, insana sonsuza dek yaşayamayacağını fark ettiren bir unsurdur. Ancak insanoğlunun sahip olduğu başka bir özelliği daha vardır. O da canlı kalma dürtüsüdür. Bu noktada canlı kalma dürtüsü ve var oluşun sona ereceği gerçeği, bilinçlilik sayesinde fark edilir. Bu ikisinin bir araya gelmesi, bireyin psikolojik felç geçirmesine neden olur. Psikolojik felç, kaygı yaşama dehşete düşme şeklindedir. Dolayısıyla canlı kalma dürtüsü ve var oluşun sona ereceği bilgisi bir araya gelince kişinin kaygı yaşaması, dehşete düşmesi yani başka bir deyişle ruhsal terör yaşaması için bir potansiyel oluşur (Pyszczynski ve diğ., 1997). İnsanoğlu bu durumla, ölümün ne olduğunu kavradığı çocukluk döneminden ölüm anını yaşayacağı güne kadar, içinde giderek kaynayan şiddetli korkuyla birlikte yaşamak zorundadır. Aynı zamanda bu koşullar altında birey, ölüm meleği Azrail'in kendi canını almaya geleceği güne kadar yoğun ruhsal terörle başa çıkmak zorundadır. Bu, insanoğlunun var oluşunun özündeki kemirici kurttur. İnsanoğlu, ölüm gerçeğiyle yüzleştikçe kemirici kurt, onun varoluşunu kemirmektedir. Bu bağlamda insanoğlunun sosyal davranışlarının çoğunluğunun, ölüme karşı kendisini savunması veya koruması gerçeği tarafından yönlendirildiği görülmektedir (Liechty, 1998). Birey, ölümlülüğüne karşı kendisini farklı şekillerde korur. Kimi zaman ölümlü olduğunu inkâr eder kimi zamanda kabul eder. İnkârı ya da kabullenışı, bireyin hayatını ne şekilde idare edeceğini belirler.

Yalom' a (1999) göre, ölüm korkusu her zaman ve her yerde bulunur ve o kadar büyüktür ki, insanoğlu hayattayken, hala nefes alıp veriyorken bile, yaşam enerjisinin büyük bir bölümü ölüm gerçeğinin yadsınmasına harcanır.

Ölümlülük, kişinin kendisini bilmesinin doğal bir sonucudur. Kendini bilme, bir yandan insanoğluna mükemmel uyumsal avantajlar sağlarken diğer yandan da onu ölümlülüğünün farkındalığıyla yaşamak zorunda bırakır. Bu paradoksal durum karşısında insanoğlu mantıksal ve duygusal yönden kendini baskı altında hisseder (Solomon va diğ., 2003). İnsanoğlu, ölümlülüğünün belirginleşmesiyle ortaya çıkan kaygıyı, ruhsal terörü yatıştırmak, yönetmek için birtakım arayışlar içine girer. Bunlardan en belirgin olanı bir inanç sistemine, yani bir dünya görüşüne bağlanmaktır. Bu dünya görüşü kültürel dünya görüşü olarak nitelendirilmektedir. Aşağıda kültürel dünya görüşü ayrıntılı bir biçimde irdelenecektir.

I. 1. 2- Kültürel Dünya Görüşü (Cultural Worldview)

Kültürel dünya görüşünü daha iyi açıklayabilmek için öncelikle kültür ve dünya görüşü kavramlarını ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir.

Kültür, antropoloji, psikoloji, tarih ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin ele aldığı ortak konulardan biridir. Bununla birlikte, bu bilimlerin her biri kültürü, kendi araştırma çerçevesine göre ele almaktadır (Arslanoğlu, 2001).

Kültürün kabul edilebilir en modern tanımı şöyledir, toplumun üyesi olan bireylerin, içinde yer aldıkları toplumun diğer üyeleri tarafından kabul gören, uygun olduğu belirlenen davranışların oluşmasına ortam hazırlayan, kurallar ve standartlar kümesidir (Haviland, 2002). Kültürü oluşturan kuralların ve standartların, toplumun üyeleri

tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu kurallar ve standartlar, kısa sürede önemlerini yitirirler ve kaybolurlar.

Kültürün üç temel özelliği vardır. Bunlar, a) kültür, paylaşılan idealler, değerler ve davranış kalıplarıdır. Kültürler, insanların bir araya gelmeleriyle oluşan toplum içinde meydana gelirler, şekillenirler, b) kültür, öğrenilir. Dolayısıyla, toplumun her bir üyesi, içinde yaşadıkları toplumun diğer üyeleri tarafından kabul edilen sosyal davranış normlarını, öğrenirler. Bununla birlikte kültür, biyolojik kalıttan çok dil aracılığıyla öğrenilir c) kültür, sembollerle kendini gösterir. Fikirler, istekler ve duygular dille ifade edilir ve iletişim yoluyla aktarılır (Haviland, 2002).

Kültür, toplumun ya da öteki sınırlı sosyal grupların (etnisite, din, ulus vb.) üyeleri tarafından gerçekleştirilen, kabul gören duygu, düşünce ve davranış modellerini (örneklerini) içerir (Schwartz, 1997).

Kültür, genel ve paylaşılmış olan bilgidir. Kültür, dil, sembol, değer, inanç, tutum, norm (davranış standartları, kurallar), idealler, beceriler ve dünya görüşünü (dünyanın doğasıyla ilgili temel varsayımlar) içerir. Kültür gelenekseldir ve nesilden nesile aktarılan, kabul edilen bilgidir (Wedenoja ve Sobo, 1997).

Eliot' a (1981) göre kültür, aslında herhangi bir toplumun, dine göre, dine dayanarak şekillenmesidir. Din, kültüre sağlam bir zemin hazırlar ve bütün insanlığı sıkıntı ve ümitsizlikten kurtarır (aktaran Arslanoğlu, 2001). Burada kültürü tamamen dinin ürünü

olarak değerlendirmek, kültürün eksik tanımlanmasına sebep olur. Din olgusu, kültürün önemli yapıtaşlarından biridir.

Güngör (1986), kültürü maddi temelde görmeyip daha çok, inançlar, bilgiler, hisler ve heyecanlar bütünü olarak değerlendirmektedir. Manevi olan kültür, pratiklerle maddi Őekillere dönüŐür. Mesela, dini inançlar, ibadethaneler, ritüeller, dini kıyafetlerle pratiğe dönüŐür.

lken' e (1948) göre kültür, milletin içinde bulunduğu medeniyet Őartlarına göre yarattığı bütün din, dil, bilim, sanat, felsefe, gelenek-görenekler ve bunların toplamıdır (aktaran Arslanoğlu, 2001).

İnsanlar karŐılaŐtıkları problemleri kültürleri sayesinde çözerler ve bu sebeple kültürlerini korurlar. Bir kültürün devamlılığını koruyabilmesi için, kurallarını uygulayanların ana ihtiyaçlarını yerine getirmesi, kendi devamlılığını sağlaması ve toplum üyelerinin varlığını koruması gerekir. Böylece kültür, bireylerin kendi menfaatleri ile toplumun ihtiyaçları arasında bir denge kurmalıdır. Sonuçta kültür, koŐulların deęiŐmesine veya yeni koşullara uyum sağlamak için deęiŐme kapasitesine sahip olmalıdır (Haviland, 2002).

Terör yönetimi kuramında ise, çoğunlukla psikoanalist antropolog Roheim' in kültür değerlendirmesi üzerinde durulmuŐtur. Roheim' e (1943) göre kültür; gerçekliğin doğası hakkında eksiksiz ve doğru bilginin birikmesinden oluşmaktadır (aktaran Solomon ve diğ., 2003). İnsanoğlunun ne ile, nasıl başa çıkabildiğini bulmasının, buna göre hareket

etmesinin sonucunda gerçekliğin doğasının ne olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte kültür, insanın ölümlü olduğunun farkına varmasıyla farklı bir şekil alır. Bireyin ölümlü olmaktan kaçarak ölümsüz olmaya yönelik gerçekleştirdiği psikolojik savunmaları, ortaya koyduğu her türlü çabası kültürün karmaşık bir biçimde oluşmasına zemin hazırlar (Solomon ve diğ., 2003).

Ölümün üstesinden gelmek için kültürü bir araç olarak kullanan psikolojik süreçler, daima başarılı olmuşlardır. Psikolojik süreçler, bireyin oluşturduğu, içerisinde yaşadığı kültürü içselleştirmesini, bireyin bulunduğu ortama daha kolay adapte olmasını ve daha güçlü hissetmesini sağlamıştır. Bireyin içerisinde yaşadığı kültürü, onun ölümlülüğüne karşı ölümsüzlük sözü verir ve bu sayede bireyin kendini daha iyi hissetmesine yardımcı olur (Solomon ve diğ., 2003).

İnsanların bir grup halinde yaşamaya başlamalarıyla birlikte doğayla başa çıkmak için güçlerini birleştirdikleri görülmektedir. Aynı zamanda insanlar bu mücadelelerde başarıyı ve sürekliliği sağlayabilmek için etkili araçları yapmışlar ve kullanmışlardır. Böylelikle kültürün tohumları atılmıştır. Dolayısıyla değişen çevre koşullarına bağlı olarak farklı ve koşullara uygun araçlar geliştirilmesi ve kullanılması kültürlerde çeşitliliği sağlamıştır (Solomon ve diğ., 2003). Kültürel çeşitlilik, tarih, bilim, din ve sanatsal yönden zenginliği sağlarken aynı zamanda insanoğlunun karşılaştığı zorluklarla başa çıkmasında etkili olmuştur.

Kültürün psikolojik temelleri nelerdir? Araştırmacılar bu soruyu iki açıdan hareket ederek yanıtlamaya çalışırlar. Bir kısım araştırmacılar bu soruyu evrimsel açıdan (evolutionary perspective) yanıtlarlar. “homo sapiens” lerin en eski insan türlerinden tekamül eden hayvanlar olmalarından yola çıkarak, onlar kültürü, insanın düşünce ve hareketlerinin ürünü olarak görürler. Dolayısıyla kültür, bu yazarlara göre evrim yolundaki uyarlamalardan ileri gelmiştir. Diğer kısım araştırmacılar ise kültürün psikolojik temeline ait soruyu bilimin bilişsel yönüyle (cognitive science perspective) yanıtlamışlardır. Bu yazarlar, insanları bilgi işleyen sistemler olarak değerlendirir ve insan aklını mecazi anlamda bir bilgisayara benzetirler (Solomon ve diğ., 2003). Hangi açıdan - evrimsel açıdan veya bilişsel bilim açısından- bakarsak bakalım kültürün insanın ürünü olduğu belirgindir. Sonuçta insanoğlu sistemine girdiği bilgiyle ya da evrim geçirerek edindiği birtakım davranışlarla içinde bulunduğu koşulları değerlendirir. İnsanoğlunun yaptığı değerlendirmelerle birlikte kültürün oluşumu sağlanır.

Kültür, üstün olan ölümün bir sonucudur. İnsanoğlunun ölüm problemiyle başa çıkmak için girdiği her mücadele, kültürün oluşumuna, gelişimine ön ayak olur. Roheim’ e (1934) göre, tüm kültürler bireysel yenilmezlik duygusunu, doğaüstü inançlar ve büyü yoluyla ortaya çıkarmaya, harekete geçirmeye çalışmıştır. Kültür, kutsal hikayelerdeki kahramanların, anlamlı mücadelelerini ve bireylerin kahramanlarla özdeşleşmelerini sağlar. Böylelikle kültür, ölümlülikle anlamsızlaşan dünyayı anlamlı hale getirmeye çalışır. Bu sayede insanın, bir nebze de olsa ölüm fikrinin üstesinden gelmesine yardımcı olur (Solomon ve diğ., 2003). Hikayelerdeki kahramanlar, ölümlülikle mücadele ettikçe hatta ona karşı galip geldikçe insan kendisini ölüm karşısında daha güçlü hisseder (Yalom,

1999). Hikayeler de insanın yaratımıdır ancak bu bile insanın aslında içindeki yaşama arzusunun, güdüsünün ölümlülüğün farkındalığından daha güçlü olduğunu gösterir.

İnsanoğlu avcılık-toplayıcılıktan tarıma dayalı yerleşik hayata geçince diğer insanlarla bir araya gelmiş ve bu durum ortak inançların, ideallerin gelişmesini sağlamıştır. İnsanın yerleşik hayata geçmesi, kültürel devrim niteliğinde bir gelişmedir. Tabii bu diğer insanların katılımıyla bir araya gelip ortak değerler çerçevesinde hareket etmesiyle gelişen bir devrimdir. Bunu da kültürün paylaşımıyla oluşan devrim olarak nitelendirmek mümkündür. Diğer bir deyişle tarıma geçiş ve onun yarattığı etkiler, paylaşılmış kültürel devrim (shared cultural revolution) olarak adlandırılmaktadır. Geniş toplumların oluşturduğu paylaşılmış kültürel devrimin, insanın zihnindeki evrimsel değişim sayesinde oluştuğu düşünülebilir. Evrimsel değişim sayesinde ölüm problemi yönetilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla ölümün belirginliğinden dolayı gelişen korku, ortak inançlar ve idealler aracılığıyla denetlenmiştir. Burada benzer ruhsal-dinsel inançlar ve ideallerle ilgilenen insanların bir araya gelmeleri dolayısıyla geniş bir kitlenin fikir birliğinde olması, korkuyu denetleyen psikolojik yapıların daha gerçekçi ve geçerli olduğunu gösterir (Solomon ve diğ., 2003). İnsanoğlu, korkularını tek başına, bir yere kadar denetleyebilir. Ancak kendisi gibi düşünen, yaşayan başka kişilerin de olması, insanoğlunun korku karşısında daha da güç sahibi olmasını sağlar. İnsanoğlu, ölüm problemini, kendisi gibi düşünenlerin varlığında daha kolay yönetebilir. Kültürler, dünya görüşlerinin kapısını açar. Dünya görüşleri, kültür temelli oluşur ve gelişirler.

Dünya görüşü; evreni ve evrendeki yaşamı tanımlamanın, tasvir etmenin bir yoludur. Belirli bir dünya görüşü; var oluşla ilgili olan ve olmayana göre hareket eder. Dolayısıyla dünya görüşü, varoluşla ilgili olanı ve olmayanı dikkate alan sınırlı ifadeler ve varsayımlar içeren inanç örüntüleri olarak ifade edilebilir (Koltko-Rivera, 2004). Dünya görüşü, insanoğlunun gideceği yolu gösterir. Dünya görüşü, insanın neye inanıp inanmayacağına, yaşamını ne şekilde düzenlediğine göre şekillenir.

Overton' a (1991) göre, dünya görüşü, dünyanın doğası ile ilgili ve birbirleriyle ilişkili bir varsayımlar düzeni olarak ifade edilebilir. Miller ve West' e (1993) göre, dünya görüşü, kişinin gerçekliğini ve onun içindeki var oluşunu anlamak için kullandığı bir mercektir (aktaran Koltko-Rivera, 2004). Dünya görüşü, bireyin, hangi yemekten yiyeceğinden tutunda kime oy vereceğine ve en önemlisi kime inanacağına kadar tüm davranış ve inançları şekillendirir.

Dünya görüşü, bilinenlerin ve yapılanların neler olacağını ve bunların nasıl olacağını belirler. Dünya görüşü, kanıtlanmayan ve hatta kanıtlanamayan üst düzey (superordinate) varsayımlar içerir ve aynı zamanda inanç sistemindeki inançlar için varoluşla ilgili (ontolojik) ve bilimle, mantıkla ilgili (epistemik) temelleri de oluşturur (Koltko-Rivera, 2004). Bu temellerin dayandığı noktalar, bireyin bakış açısını, çevresini ve kendisini ne şekilde anlamlandıracağını belirler.

Dünya görüşü inançları, gerçekliğin doğasıyla, yaşamın ana hatlarıyla ve varlıkların varoluşlarıyla ya da olmayışlarıyla ilgilendirir. Bu da bu özellikleri içermeyen diğer

inançların dünya görüşü inançları olmadığını gösterir (Koltko-Rivera, 2004). Dünya görüşü inançları, neyin doğru, neyin yanlış olduğunu, hangi yollardan geçerek doğrunun bulunacağını, varoluşun temellerinin neler olduğunu anlatır.

Hodges' e (1944) göre, dünya görüşü, bir kültürün ya da bir kişinin temel varoluşsal sorularını cevaplar ve dünya görüşü, özellikle ölüm karşısında yaşamın anlamını temsil eder (aktaran Koltko-Rivera, 2004). Dünya görüşü sayesinde insanoğlu, yaşamına nasıl anlam katacağını, nereden, nasıl geldiğini, hayattaki amacının ne olduğunu, en önemlisi kim olduğunu keşfeder.

Freud, dünya görüşünü dört temelde açıklar. Bunlar, bilim, din, sanat ve felsefedir. Bu dünya görüşleri varoluşu farklı biçimde değerlendirirler (Koltko-Rivera, 2004). Solomon ve ark.' na (1998) göre, tüm kültürel dünya görüşlerinin doğasında temel olarak din vardır. Dünya görüşleri içerisinde de din, her durumda ve her şekilde başlangıcından beri insanı rahatlatmaya ona güven vermeye hizmet eder. Elbette bu, bireyin dinin şartlarını yerine getirmesi ile mümkündür.

Birey, dünya görüşleri aracılığıyla sorularına cevaplar bulur, kendisine bir tarz geliştirir. Dünya görüşlerinin, kişilerin içinde buldukları çevreyi anlamlandırma ihtiyacının, aynı zamanda zorluklarla başa çıkmak için bir kalkan olarak kullanıldığı görülmektedir.

I. 1. 3-Terör Yönetimi Kuramı ve Kültürel Dünya Görüşü

Birey, yalnızca sahip olduğu kültürün gerekliliklerini yerine getirirse, yani kültürün şartlarını yerine getirirse, içinde yer aldığı kültürü ona güvenlik sözü verir ve onu koruyacağına dair teminat sunar. Buradaki temel şart; bireyin kültürüne inanması, sonuna kadar kültürüne bağlı kalmasıdır.

Kültürel dünya görüşü, bir bireyin anlamlı bir dünyada değerli bir katılımcı olarak kendisini tasavvur edebilmesini sağlar. Dolayısıyla bireyin bu sayede, nihai ölümlülüğü ile yüzleştiğinde onu soğukkanlı biçimde kabul etmesi olanaklı hale gelir (Rosenblatt ve diğ., 1989). Kültürel dünya görüşü, düzenli, sürekli ve anlamlı bir dünyayı temsil eder ve güveni korumayı sağlar (Simon ve diğ., 1998). İnanıldığı kültürel dünya görüşü, bireyin hayattaki amacını belirlemesine yardımcı olur ve ölmek üzere olduğunda bile kendini güçlü ve güvende hissetmesini sağlar.

Evrimsel avantajlar sayesinde oluşturulan kültürel dünya görüşü, nihai ölüm problemi nedeniyle meydana gelen kaygıyı hafifletebilir (Yalom, 1999). Evrimsel süreç içerisinde bireyin sahip olduğu yetenekler onun bir kültür oluşturmasını sağlar ve bu sayede birey ölüm problemi karşısında avantajlı hale gelir. Kültür ölümle nasıl başa çıkacağını gösterir. Başka bir deyişle ölümlülüğünün farkında olan tek canlı olarak insanoğlu, geniş tarihleri olan, şaşalı, şerefli özelliklere sahip geniş gruplarda ölümlülüğüne karşı kendisini oldukça güvende hisseder. Bu gruplar daha çok; aile, etnik, din ve ulus gibi gruplardır (Pyszczynski ve diğ., 2000; McCauley, 2000). Bireyin, içinde

yer aldığı grup, ne kadar geniş, etkili, görkemli olursa ölüm o kadar zayıf, güvensiz ve etkisiz olur. Aynı zamanda bireyin grubu, bireyin sahip olduğu dünya görüşüne göre oluşur ve önem kazanır. Birey, ölümlülüğü belirginleştğinde sahip olduğu dünya görüşüne yani içinde bulunduğu gruba daha çok bağlanır

İnsanoğlu kendi ölümlülüğünün gerçekleşmesinin belirginleşmesiyle birlikte korku ve endişe duygusuna kapılır. Kişinin bu endişe ve korkuyu yatıştırmak için ruhsal-dinsel – büyüsel bir inanç sistemine sahip olması gerekir. Aksi takdirde kişinin, kendisinin veya içinde bulunduğu grubun hayatta kalması için gerekli riskleri alması ve tehlikeli girişimlerde bulunması olası değildir. Bununla beraber kişi ruhsal-dinsel-büyüsel bir inanç sisteminin korumasına güvenerek sert, tehlikeli çevrelerde hayatta kalmak için gerekli, riskli görevlerle uğraşmak konusunda daha cesur, atılgan ve kendinden emin davranacaktır (Solomon ve ark., 2003). Ruhsal-dinsel-büyüsel inanç sistemi, kişiyi ayakta tutan ve devamlılığını sağlayan bir oluşumdur. Bu sayede kişi korkularının üstesinden gelebilir ve yok oluş fikrinden uzaklaşabilir.

TYK'ye göre, kültürel kavramların gerçekliği, insanoğlunun ölümlülüğünün ve savunmasızlığının farkındalığıyla ortaya çıkan kaygı için bir tampon işlevini görmeleri ile anlam kazanır. Tampon görevini, gerçekçi kültürel kavramlar üstlenir ve böylece hayati fonksiyonlara hizmet eder. Gerçeklik kavramı, bireyin doğrularını, inançlarını, ideallerini içerir ve herhangi bir kültür tarafından desteklenir. Desteklenen kültür, kültürel kaygı tamponu (anxiety-buffer) nun temelini oluşturur. Buradaki kültürel kaygı tamponu, ölümlülüğün ve savunmasızlığın farkındalığıyla ortaya çıkan kaygıdan bireyi korumaya

hizmet eder. Diğer bir deyişle, dünya görüşünün temeli olan kültürün, içerisinde barındırdığı kültürel kavramlar, bir gerçeklikle bağlantılı olmalıdır. Burada sözü edilen kültür, kültürel kaygı tamponunun temelini oluşturur. Kültürel kaygı tamponu ise, bireyin ölümlülüğünün ve savunmasızlığının farkında olmasıyla ortaya çıkan kaygıdan bireyi korumaya hizmet eder (Rosenblatt ve diğ., 1989). Kültürel kaygı tamponu, ölümlülüğü karşısında bireyin kendini güçlü hissetmesini sağlar. Bireyin kaygıdan korunmasının yanında ölüme meydan okumasına bile hizmet eder. Din olgusu en önemli kültürel kaygı tamponu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireyin ölümlülüğü karşısında onu koruyan kültürel kaygı tamponu, psikolojik temkinliliği sağlar, ancak bu temkinlilik aynı zamanda kışkırtıcı etki yaratır. Kışkırtıcı etki kendisini, farklı olanı aşağılama, farklı olanların baskın dünya görüşlerine inanmalarını sağlama ve onların inançlarını yok etmek için onlara baskı yapma (asimilasyon), kişinin kendi dünya görüşüne diğerlerinin görüşlerinin tarafsız versiyonlarını dâhil etme (uzlaşma) şeklinde gösterir. Bunlarla birlikte, kişinin gerçeklik vizyonunu yıktıkları için farklı olanı öyle ya da böyle yok etmesi daima doğal görülmüştür. Sonuçta kişinin kendi dünya görüşüne inanmayanların varlığı, onun sahip olduğu ve inandığı dünya görüşünün sarsılabileceğinin ve belki de kabul görmeyeceğinin göstergesidir. Bu noktada psikolojik temkinlilik yoluyla ölümlü olmayı inkar eden dünya görüşlerinin ödemeleri gereken bedeller vardır. Bunlar; ideolojik hareketlilik, etnik kavgalar, önyargı, günah keçisi olma vs. (Solomon ve diğ., 2004).

Kültürel dünya görüşü, düzenli ve anlamlı olan, öznel bir gerçeklikle kişiye süreklilik duygusu veren, bireyin varoluşunu açıklamaya çalışan ve böylelikle kişinin kendini değerli hissetmesini sağlayan birtakım standartlar sağlar (McGregor ve ark., 1998, Pyszczynski ve ark., 2000).

Kültürler, bireylere güvenliği iki yolla sağlar. Birinci yol, adil dünya inancıyla güvenliği sağlamaktır (dünya görüşünün tamamen adil bir dünyada iyi insanlar için kötü şeyler olmaz ilkesiyle hareket etmesi). İkinci yol ise, kültürler değer standartlarını gerçekleştirenler için gerçek ya da sembolik ölümsüzlük sözü verirler. Kültürler, dini inançlar yoluyla (ölümden sonra yaşamın devam ettiği) gerçek, kati ölümsüzlük ve bireylerin topluma yaptığı kalıcı katkılardan dolayı (bir şey icat etmek, tarihi bir yapı inşa etmek vs.) sembolik ölümsüzlük sözü verirler (Rosenblatt ve diğ., 2003). Gerçek ölümsüzlük ve sembolik ölümsüzlük kavramları (Dechesne, 2003) daha sonra açıklanacaktır.

Kişinin bu standartları bir araya getirmesi ve koruması durumunda ise kültürel kaygı tamponu (dîn), kişinin kendisine, kesin ya da sembolik ölümsüzlüğe sahip olacağının güvencesini verir (Pyszczynski ve diğ., 2000). İster kesin ölümsüzlük olsun isterse sembolik ölümsüzlük her durumda birey yaşamının devam edeceğine, ölüm karşısında zafer kazanacağına inanır.

I. 1. 4-Ölümsüzlük

İnsanların oluşturduğu medeniyetler ölümü inkâr etmeye yönelik karmaşık çabalar üzerine temellenmiştir. Örneğin, Eski Mısır'da ölümden sonra ruhun bedende kaldığına inanıldığından hükümdarların öldüklerinde bedenleri mumyalanarak korunmaya çalışılırdı. Çin'de ise İmparator Qin Shi Huang Di, Ölümsüzlük Adası'nı bulmaları için mürettebatlar görevlendirmiş ve onları değerli hediyelerle adayı aramaları için göndermiştir. Tabi geri dönen kimse olmamıştır (Solomon ve diğ., 2003).

Ölümsüzlük üzerine değinilmiş destanlardan biri de Gılgamış Destanı' dır. Öyle ki, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman geleneklerde bile Gılgamış Destanı'nın etkisi görülmektedir (Solomon ve diğ., 2003). Destanda, ölümsüzlüğe kavuşmak isteyen Gılgamış'ın buna ulaşmak için yaşadıkları anlatılmaktadır. Ölümsüzlüğün sırrını bilen bir bilge olan Utnapiştim'i arayan Gılgamış, bilgenin verdiği ölümsüzlük otuyla gençliğine yeniden dönecek ve ölümsüzlüğe kavuşacaktır. Ancak sonuçta Gılgamış ölümsüzlük otunu alsa da ölümden kaçamaz. Bir yılan daha o içmeden ölümsüzlük otunu elinden almıştır. Dolayısıyla Gılgamış ölüm karşısında yenilgiye uğramıştır (Çığ, 2006). Bu hikayelerde ve daha birçoğunda insanların varoluşlarını sonsuza kadar sürdürme ihtiyacında oldukları açıkça görülmektedir.

Günümüzde de insanlar bilimsel yollarla ölümsüzlüğe ulaşmak için çaba harcamaktadırlar. Tıbbi gelişmelerle hastalıklara, kozmetikteki gelişmelerle yaşlılığa çare bulmaya çalışırlar. Temel amaç, ölümsüzlüktür.

Ölümsüzlük farklı şekillerde ele alınmaktadır. Daha öncede değinildiği gibi insanoğlu ölümsüzlüğü kesin veya sembolik olacak şekilde değerlendirmektedir.

Kesin ölümsüzlük, Nirvana'ya ulaşma (Budizm'de en üst merteye), reinkarnasyon (öldükten sonra başka bir canlının bedeniyle tekrar dünyaya gelme) ya da cennet sözü veren, bunları içeren bir dünya görüşüne inanan ve buna ilişkin standartlarını koruyan kişilerin ulaşacağı varsayılan ölümsüzlük biçimidir (Pyszczynski ve diğ., 2000; Dechesne, 2003). Bu şekilde birey ölümden sonra da dünyadaki gibi yaşayacağı inancıyla kendisini daha huzurlu hisseder. Kesin ölümsüzlük mutlak ölümün asla olmayacağını insanın bedenen olmasa da ruhani anlamda sonsuza dek yaşayacağını savunur.

Sembolik ölümsüzlük, bireysel özelliklere göre daha uzun süre dayanan ve daha güçlü olan; aile, cami, kilise, ulus ya da diğer grup ve kurumların oluşumuna katkıda bulunan ve bunlara bağlı olan kişilerin ulaşacağı varsayılan ölümsüzlük biçimidir (Pyszczynski ve diğ., 2000; Dechesne, 2003). Dolayısıyla birey hayattayken bağlı olduğu bu kurumlar sayesinde öldüğünde fiziksel olmasa da (dünyadaki gibi olmasa da) sembolik olarak yaşayacağı hissine kapılır. Birey, kendisi öldüğünde bile devam edecek bir gruba katılarak ölümlüğüne cevap verir (McCaulay, 2000). Bu sayede de bu gruplara bağlılık güçlü bir şekilde devam eder. Dolayısıyla insanoğlu kendi devamını sağlamak için grubun devamlılığını sağlar. Grubun devamlılığı sayesinde sembolik ölümsüzlük elde edilmiş olacaktır. Sembolik ölümsüzlüğe örnek olarak insanların dünyada yaptıkları maddi, kamusal ihtiyacı gideren yapıları da ekleyebiliriz. Birey okul, cami, köprü vb. şeyler yaparak bir nevi sembolik ölümsüzlüğü gerçekleştirmiş olur.

İnsanlar, ölümlülüklerinin farkındalığıyla ortaya çıkan terörü hafifletmek için kültürel ölümsüzlük sembolleri yaratırlar. Bu semboller, inşa edilen ihtişamlı katedrallerin, gökdelenlerden yapılmasından günlük ilişkilere kadar geniş bir yelpazede değerlendirilir. Yelpaze, basit, sıradan sembollerden ayrıntılı, önemli sembollere kadar uzanır. Ölümlü olduğunu bilmek, bu gerçeği sonuna kadar hissetmek, sembollere rağmen ölümsüz olma olasılığını ortadan kaldırır. Dolayısıyla bireyler uygulanabilir olan, yani çoğunluğun kabul ettiği, koruma ve güvenlik sözü veren bir kültür sayesinde “ölümsüzlük ideolojisi” ne sahip olurlar. İster özel bir kişi, politik bir grup veya hareket, isterse de standardize edilmiş kültürel ölümsüzlük tasarımı ya da ilaha tapmak şeklinde olsun, bazı dış kaynaklara bağlanarak onların sembolik gücüne ortak olma, bireyin ölümlülüğünün farkındalığıyla ortaya çıkan kaygılarını hafifletir ve bastırır (Liechyt, 1998). Bireyin kişi ya da grup herhangi bir şeye bağlanması, kültürel dünya görüşü sayesinde. Dolayısıyla bağlılığı sağlayan kültürel dünya görüşü bireyin ruhsal terörünü durdurmasına yardımcı olur. Kültürel dünya görüşü, ölümsüzlüğe uzanan bir köprüdür.

Bütün bireyler ölüm anksiyetesiyle karşılaşır. Bu durumda uyuma yönelik başa çıkma mekanizmaları geliştirirler. Kendi gücüne inanma sayesinde insan, “ölümün etkisini azaltan” toplumsal olarak kabul gören dinsel inançların kabul ederek inkar temelli stratejilerden ya da sembolik ölümsüzlüğe ulaşmayı hedefleyen çok çeşitli stratejiler yoluyla ölümün üstesinden gelmeye yönelik bireysel çabalardan oluşan yaklaşımlar geliştirir (Yalom, 1999). Her iki durumda da bireyin kendi isteği söz konusudur. Birey, bir dini benimseyerek ya da bir okula adını vererek yaşayacağına inanabilir.

En temel insan grubu, toplumsal hayatın molekülleri, Freud' un'da düşündüğü gibi ölüm korkusuyla şekillenmiştir. Bu şekilde bir araya gelen insanların oluşturdukları kültürel dünya görüşünün, kaygı tamponu olarak işlev gördüğü daha önce belirtilmişti. Bu noktada kaygı tamponunun etkililiği, kişinin sahip olduğu dünya görüşünü paylaşan başka kişilerin olup olmamasına göre değişir. Kişinin sahip olduğu dünya görüşünü paylaşan başka kişiler varsa, kültürel dünya görüşünün kaygı tamponu olarak etkisi artar. Ancak dünya görüşünü paylaşmayan başka kişilerin olması halinde ise kaygı tamponu olarak etkisi oldukça azalır.. Buna bağlı olarak birey kendi dünya görüşünü paylaşan kişilere iyimser, pozitif yaklaşırken, paylaşmayan kişilere de kötümser, negatif yaklaşır (McGregor ve diğ., 1998; Solomon ve diğ., 2000). Kendi dünya görüşünü paylaşan kişilerin varlığı bireye güç katar, bireyi sembolik ya da kesin ölümsüzlüğe o kadar yaklaştırır. İnsanlar kendileriyle aynı fikirde olan kişilerle bir arada olduklarında kendilerini daha çok güvende hissederler. Ölümden kaynaklanan korkuyla başa çıkarken diğerlerinin de varlığını bilmek rahatlatıcı bir unsurdur. Ancak dünya görüşünü paylaşmayan kişilerin varlığı, ölümün soğuk nefesini, hiçbir şekilde ölümsüz olamayacağını hissettirir. Bu hisler, bireyin davranışlarının belirleyicisi olur. Buradan hareketle ölüm korkusu çok güçlü olduğunda, birey saldırgan dürtülerini bastıramayabilir ve kendi dünya görüşünü paylaşmayanlara yönelik saldırgan davranışlar sergileyebilir (Yalom, 1999).

Bireyler ölümlülüklerini fark etmelerinin ardından kendi dünya görüşlerine güvenme ihtiyacı duyarlar ve bu yüzden güvendikleri dünya görüşünü tehdit eden herhangi bir kişiye karşı öfke duyabilirler. Burada asıl tehdit edilen bireyin ölümsüz olma isteğidir. Bu tehdit bireyde bir hoşnutsuzluk yaratır. Bu durumda saldırganlık, bu hoşnutsuzluğu dile getirmek için ilkel ve özellikle de tehlikeli yollardan biridir. Bireyin kendi kültürel dünya

görüşüne olan bağlılık düzeyi, bu dünya görüşünün dışında kalan, ona inanmayan bireylere saldırgan davranışlar göstermesinde etkilidir. Birey, kendi dünya görüşüne ne kadar bağlıysa, kendi dünya görüşünden olmayanlara o kadar saldırganlaşabilir. Yani saldırganlık düzeyi ile dünya görüşüne bağlılık seviyesi arasında doğru bir orantı vardır. Buradan hareketle çalışmaların çoğu göstermiştir ki “ölümlülüğün farkındalığı” oldukça belirgin hale geldiğinde birey dünya görüşünü benimseyen, onu geçerli kılan kişileri pozitif değerlendirmekte, bunun aksine dünya görüşünü benimsemeyen, ona meydan okuyan kişileri negatif değerlendirmekte, saldırganca tavırlar sergileyebilmektedir (McGregor ve diğ., 1998; Rosenblatt ve diğ., 1989; Webb, 1998; Solomon ve diğ., 2000). Bu durum insanların taraftarı oldukları gerçekçi kültürel kavramlara itimatı sürdürmek ve tehditlere karşı bu kavramları savunmak için fazlasıyla güdülü oldukları gerçeğini öne çıkarmaktadır (Greenberg ve diğ., 1989). Öyle ki, birey dünya görüşünü savunmak adına, canlı bomba bile olabilir (Routledge ve Arndt, 2007). İnsanları güdüleyen ise aslında ulaşmayı hedefledikleri kesin ya da sembolik ölümsüzlüktür.

Kültürel dünya görüşü, kendisine inanan birey tarafından mutlak bir doğruluk, kesinlik olarak kabul edilse de bu yeterli olmayabilir. Kültürel dünya görüşleri kırılğan sosyal yapılarından dolayı değişmez sosyal geçerliği sağlamaya yani her durumda sarsılmadan ayakta kalmaya, başka bireylerin de onu geçerli saymasına ihtiyaç duyarlar. Aksi halde kültürel dünya görüşleri, kendilerine karşı oluşacak tehditler için savunmasızdır (McGregor ve diğ., 1998; Rosenblatt ve diğ., 1989). Kültürel dünya görüşleri, insanların değerlendirmelerine ihtiyaç duyarlar. Sonuçta, birçok kültürün zamanla önemini yitirdiği, ortadan kalktığı bilinen bir gerçektir. O kültüre bağlı, buna göre dünya görüşü belirleyen insanlar ise ölümlü olduklarının bilinci karşısında çok büyük bir yenilgi almışlardır. Neye

göre kime göre ölümsüz olacaktır. Artık bunu onlara anlatacak, bunu onlara sağlayacak bir kültürleri yoktur.

I. 1. 5- Terör Yönetimi Kuramı Çerçevesinde Dindarlık ve Saldırganlık İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Daha öncede belirtildiği gibi terör yönetimi kuramında kültürel dünya görüşü üzerinde durulmaktadır. Bireyin, ölümlülüğünün belirginleşmesiyle birlikte, sahip olduğu kültürel dünya görüşünün önem kazandığı görülmektedir. Bu anlamda yapılan çalışmalarda bireylerin ölümlülükleri hatırlatılmış, dünya görüşleri sarsılmaya çalışılmış ve verecekleri tepkiler gözlenmiştir.

Greenberg ve ark. (1990), yaptıkları bir çalışmada, deneklerin politik ya da dini görüşlerini tehdit eden ya da destekleyen diğer kişilere karşı tepkilerinin, ölümlülükleri hatırlatıldığında (belirginleştirildiğinde) ne şekilde olabileceğini araştırmışlardır. Çalışmada; Hristiyan deneklerin, Yahudi ve Hristiyan bireyler tarafından ölümlülükleri hatırlatıldığında değerlendirme tarzlarına bakılmış ve Hristiyan bireylere daha pozitif, Yahudi bireylere daha negatif değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür

Rosenblatt ve diğ. (1989), yaptıkları çalışmada, deneklerin kendi politik dünya görüşlerini paylaşmayan diğerlerine karşı, ölümlülükleri hatırlatıldığında, saldırganca tepkiler verdiklerini gözlemlemişlerdir.

McGregor ve diğ. (1998), yaptıkları çalışmada, dünya görüşü tehdit edilen denekler, ölümlülükleri vurgulandıktan sonra kendi dünya görüşünün dışındaki kişilere daha saldırganca tutum sergilemişlerdir. Bunun yanında hedeflere dünya görüşlerini savunma fırsatı verildiğinde saldırgan tutumları azalmıştır.

Van den Bos ve diğ. (2005) yaptığı çalışmada, ölümlülükleri hatırlatılan üniversite öğrencilerinin, ölümlülükleri hatırlatılmayan üniversite öğrencilerinden daha yoğun saldırganlık tepkileri (öfke gibi) verdiklerini gözlemlemiştir. Ayrıca Van den Bos ve diğ. (2006), güçlü dini inançları olan bireylerin, özellikle kişisel anlamda belirsizlikler (personal uncertainty) vurgulanırsa diğer bir deyişle belirsizlikler belirginleşirse, inançlarının karşıtındaki bireylere daha öfkeli yaklaştıklarını gözlemlemiştir.

Jonas ve Fischer (2006), son dönemlerdeki terör eylemlerini göz önünde tutarak bir çalışma yapmışlardır. Burada terör eylemlerinin kendisinin doğal biçimde ölümlülüğün belirginleşmesini sağladığı düşünülmüştür. Dolayısıyla çalışmada içten (intrinsic) dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin dünya görüşlerini savunmaya yönelik çok fazla tepki vermezken, içten dindarlık düzeyi düşük olan bireylerin dünya görüşlerini daha fazla savunma ihtiyacı duydukları görülmüştür.

Görüldüğü üzere terör yönetimi kuramı, bireyin farkındalık yeteneğiyle birlikte ölümlülüğünün de farkında olacağını, ölümlülüğü belirginleştiğinde bireyde, ruhsal terörün, dehşetin ortaya çıkacağını vurgular. Ortaya çıkan bu dehşetin kontrol edilmesi için de bireyin bir kaygı tamponuna yani koruyucu unsura ihtiyacı olduğunu belirtir. Kurama

göre, kaygı tamponları, kişinin sahip olduğu dünya görüşü veya benlik saygısıdır. Bu çalışmada, kaygı tamponu olarak kişinin sahip olduğu dünya görüşü ve onun bir şekli olan din ele alınacaktır. Bu açıdan bakılacak olursa kuram, bireyin ölümlülüğü belirginleştğinde ve sahip olduğu kültürel dünya görüşü tehdit edildiğinde, kendi dünya görüşüne daha çok bağlandığını ve bunun dışındakileri olumsuz olarak değerlendirdiğini, daha da ilerisi saldırgan tepkiler gösterdiğini ifade eder. Bu çalışmada, bireyin dini inancı yönünden dünya görüşü tehdit edildiğinde ve bununla birlikte ölümlülüğü belirginleştğinde, kendi inancı dışındakilere saldırgan tepkiler verip vermeyeceği üzerinde durulacaktır.

I. 2. DİN ve DİNDARLIK

Dinin, bireyin yaşam biçiminde, hayata bakış açısında ve kendini değerlendirmesinde oldukça önemli ve etkili bir rolü vardır. Bu anlamda din, ele alınması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Bu bölümde, dinin ele alınma biçimleri ve nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır.

Freud (2004), büyümekte olan bireyin sonsuza dek bir çocuk olarak kalmaya, tanımadığı yabancı üstün güçlere karşı korunmasız yaşayamamaya mahkûm olduğunu görmesiyle, babasının tipine ait özellikleri bu güçlere yüklediğini, korkmasına rağmen kendi korunması açısından güvendiği tanrılar yarattığını ifade eder. Burada söz konusu olan dinsel düşüncelerin uygarlık tarafından bireye aktarılmış olmasıdır.

Fromm (2006), dini, bir grup tarafından kabul gören, paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan bir düşünceler ve eylemler sistemi olarak tanımlar.

Schumaker (1995), dinin güdüsel kökeninde bir çatışma olduğunu iddia eder. Ona göre, dini öğretinin doğru, mutlak olarak gördüğü yani kabul ettiği gerçeklik ile bireyin idrak etme yeteneğinin artması, din ile akıl arasında bir çatışma meydana gelmesine sebep olur. Genellikle bireyler, içinde yaşadıkları kültürde, dini bu şekilde yaşarlar.

Allport (1967), bireylerin dindarlıklarını, dini motivasyonlarına göre iki boyutta ele almıştır. Bunlar; bireyin inandığı din sayesinde güvenlik, refah, rahatlık ya da statü gibi kazançlar elde etmek istemesi ve bu şekilde güdülenmesini içeren dışsal boyut ve bireyin inandığı dinin kendisi için birebir güdülenme kaynağı olduğu, dinini yaşamasının önem kazandığı ve dinin getirebileceği güvenlik, refah gibi kazançların oldukça az önem taşıdığı içsel boyuttur (aktaran Pargament ve diğ., 2005).

Durkheim dini, kutsal şeyler, yani kabul gören, onaylanan ve yasaklanan şeyler konusunda inanç ve eylem arasındaki dayanışmayı esas alan bir sistem olarak değerlendirir. Bu inanç ve eylemler sayesinde, bunlara inanan bireyler, kilise adı verilen, dini bir topluluğun çatısı altında bir araya gelirler (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2008).

Durkheim dini, kutsal şeylere ilişkin inanç ve uygulamalar bütünü olmakla birlikte toplumun temel yapı unsuru olarak da görür. Din ne oranda sosyal bir olgu ise toplumda o derece dini bir olgudur. Kutsal şeyler (tanrılar, totemler vs.), aslında toplumun birliğini ve

bütünlüğünü temsil etmektedirler. Aynı zamanda kutsal şeyler, toplumun birliğinin yapı taşıdır. Ve insanların birlikte yaşamalarının yani sosyal hayatın bir sonucu olarak “kutsallık” kavramı ortaya çıkmış ve dinin özü sayılmıştır. Dolayısıyla Durkheim’in anlayışına göre insanlar dine inanmak ve tapınmakla, aslında kendi kendilerine ve kendilerinin oluşturduğu topluma tapınmış olmaktadır (Akyüz, Gürsoy ve Çapcıoğlu, 2008).

Marx dini, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu ve halkın afyonu (Çapcıoğlu, 2008) olarak ele alır. İnsanlar, anlam bulamadıkları, açıklayamadıkları ve güçlerinin yetmediği olaylar karşısında kendilerini rahatlatmak, kurtarmak için dini, bir araç olarak kullanırlar. Aslında din bir aldatmacadır ve birey, bu aldatmacayı fark edince, kendini tutsak ettiği şartları ortadan kaldırmayı düşünür (Çapcıoğlu, 2008).

Weber, dini ve dini davranışı, bireysel davranıştan ziyade sosyal davranış olarak değerlendirir. Başka bir ifadeyle, din, sosyal davranışın bireysel olarak gerçekleşmesiyle oluşmuştur (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2008).

Beit-h Halahmi ve Argyle (1975), dini davranış, inanç ve deneyimlerin, kültürün bir parçası olduğunu ve nesilden nesile aktarıldığını ifade etmektedir. Bu görüş geniş anlamda kabul görmekte ve bunu destekleyen birçok kanıt bulunmaktadır. Örneğin dünyanın değişik bölgelerinde yetişen çocuklar, içinde yetiştikleri bölgesel dini inanışları benimsemeye eğilimli olmaktadır. Dinin de, sosyalleşme süreciyle öğrenilen diğer unsurlar gibi öğrenildiği görülmektedir. Çocukların aileleriyle aynı dini inancı paylaştıkları

görülmektedir. Özellikle çocuk aile bireylerinden hoşlanıyorsa, onları benimsiyorsa ve ailesiyle yaşıyorsa ailenin dini inancını paylaşma olasılığı artmaktadır. Bununla birlikte dini inanç sistemi şiddeti bir zorunluluk olarak ortaya koyuyorsa inananların buna uymanın dışında başka seçenekleri kalmamaktadır. Uzun süredir şiddete, saldırganlığa dayalı toplumsal hayatın sürdüğü toplumlarda yaşayan çocuklar bu kültür içerisinde sosyalleşmektedirler. Bir şekilde şiddet ve saldırganlıkla büyüyenler onu kullanmaktadırlar (Cirhinlioğlu, 2004).

Challege (2002), dini akıl ve gönül dini olarak iki şekilde değerlendirir. Akıl dinini benimseyen birey, varlığın ölümden sonra da yaşayacağını öne sürerek ölümlü yok oluş düşüncesiyle oluşan kaygıyı yatıştırır. Ancak burada zamanla kendi inandığına diğerlerini de inandırma gayreti oluşmaya başlamıştır. Çünkü akıl dini, doğrunun sadece ve sadece kendisinde olduğunu iddia eder. Dolayısıyla kendisini kabul etmeyenlere karşı zor kullanmayı meşrulaştırmış ve düşüncesini ezerek de olsa kabul ettirmeye çalışmıştır. Gönül dini ise; Tanrı'ya olan sevgiyle açıklanır. Burada sempati ortaya çıkar ve bu, bireyi kendi psikolojik yaşamının kendi öz kişiliğinin daha da ötesine genişletmeye yönlendirir. Akıl dini, sadece akıl ile inanmayı, bireyin inancını, sadece kendisine sağladığı maddi ve manevi çıkarlar doğrultusunda değerlendirmesini içerir. Gönül dini ise, yürekte inanmayı, bireyin inancını, maddi veya manevi çıkarlar gözetmeden değerlendirmesini içerir.

Anlamlandırıcı bir sistem olarak din, anlaşılması zor olaylara bir anlam ve yorum katar ya da en azından birey için bu tür olayları, belirli bir çerçevede kabul edilebilir kılar. Din her şeyden önce insan hayatında özel bir önem arz eden doğum, evlenme, ergenlik törenleri, hastalık, felaket, talihsizlik ve ölüm gibi sıra dışı olaylarla ilgilenir. Her din,

insan hayatında belirleyici olan bu tür olayları çözümlenmeye çalışır. Bu noktadaki geçişlerde, anlam taşıyıcı mitler ve törenler istifadeye sunulur (Holm, 2004).

Din, sosyal bir fenomen olarak, insanlara sadece anlamlandırıcı bir düşünce sistemi takdim etmekle yetinmez. Bunun yanında davranışlara yönelik sosyal roller de kazandırır. Her büyük toplum ve din, kendi içinde birbirine karşı oldukça saldırgan olabilen çeşitli öğeleri barındıran müdahaleci bir sembol dünyası oluşturur. Çok yönlü hayat şartları nedeniyle olaylar, çeşitli nedenlere bağlanır. Yani, anlamlı bir bütüne ulaşabilmek için yorumlama modelleri oluşturulur. Bu faktörlerde, kişinin bizzat kendisi, başkası, Tanrı, kader ya da belirli bir rastlantı konu edilebilir (Holm, 2004).

Dindarlık, bir kişinin günlük hayatında dine verdiği önem, kişinin dine inanma ve bağlanma derecesi anlamına gelir. Dindarlık kavram olarak, bireyin sahip olduğu dine olan bağlılığın göstergesi sayılmaktadır (Kirman, 2004). Daha açık bir ifadeyle, dini öğretilerin nasıl ve ne kadar uygulandığını ifade etmeye yarayan bir kavramdır.

2. 1. 1- Dindarlık Boyutları

Araştırmacılar, dindarlığı çeşitli şekillerde ele almışlar, onları farklı boyutlarda değerlendirmişler ve bu boyutlara bağlı olarak bireylerin dindarlık düzeylerini incelemişlerdir (Segady, 2006). Örneğin, Glock ve Stark (1966), dindarlığı beş temel boyutta ele almışlardır. Bunlar,

a) deneyim boyutu; dinin ona neler hissettirdiğini, dinini ne şekilde yaşadığını içerir.

b) ideolojik boyut; dinin neler içerdiğini, uyulması gereken inançların neler olduğunu içerir.

c) ritüel boyut; dinin emrettiği, yerine getirilmesini istediği davranışları, tapınma biçimlerini içerir.

d) entelektüel boyut; dinin öğretilerini anlamayı, bununla ilgili bilgilenmeyi içerir.

e) sonuç boyutu; dinin bireyin hayatındaki etkilerini içerir.

Bu çalışmada bireyin dindarlık düzeyi Yetim' in (2000) ele aldığı dört eğilime göre değerlendirilecektir. Bunlar:

1- Ortodoksi dindarlık; dinin farz olarak belirtilen vecibelerine ve yaygın kabul gören uygulamalarına önem verilmesini içermektedir.

2- Heterodoksi dindarlık; dinin salt vecibeler yerine içsel anlamlarının ve insanlar arası ilişkilerin etik açıdan öneminin vurgulanmasını içermektedir.

3- Köktendincilik (fundamentalizm); bireylerin dini tüm yaşam alanlarının belirleyici öge olarak görmelerini içermektedir.

4- Din dışı oluş; bireylerin çeşitli yargı ölçülerine göre dine karşı negatif değerlendirmeleriyle oluşmaktadır (Yetim, 2000).

Dindarlık eğilimleri, aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Ortodoksi dindarlık; toplumda çoğunluğun benimsediği geleneksel inanç ve uygulamalar ile dini kurum ve gruplaşmaları ifade eder. Her dini gelenekte geniş kabul gören yorumlar “ortodoks” olarak adlandırılır. Bu anlamda İslam dininde bu tanımlamanın karşılığı, Sünnilik’ tir. Sünnilik’ ten Ortodoks İslam anlayışı olarak da söz edilebilir (Kirman, 2004). Ortodoks kavramı, belirli bir dinin kurallarına uygun ve doğru yol sayılan inançtır. Bu kavrama İslami açıdan bakıldığında Kur’an ve hadise dayalı bir inanç, felsefe ve yaşam biçimi kastedilir ve bu Sünnilik olarak değerlendirilir. Sünniliğin ilk ortaya çıkışı İslamiyet’in ortaya çıkmasıyla birliktedir. Çünkü İslamiyet’in ortaya çıkışıyla, düşünsel ve eylemsel uygulamalar aynı süreçte ilerlemiştir. Ortodoks İslam kitaba bağlı anlayışın sağladığı siyasi kolaylıklar dolayısıyla devletler, pragmatik bir yaklaşımla Sünniliği desteklemişlerdir. Bu da Ortodoks Müslümanlığının gelişmesine ve resmi bir boyut kazanmasına sebebiyet vermiştir. Dinin devletle özdeşleştirildiği 11.yüzyıldan sonra ise Sünnilik devletin kanatları altında ve resmi olarak yaşama imkânı bulmuştur. Ortodoks İslam genellikle yerleşik sistemin, şehir hayatının hâkim olduğu yerlerde gelişim göstermiştir (Taştan, 1999). Ortodoks İslam genel olarak, İslamiyet’in kutsal kitabı Kur’an’ı Kerim’in ve İslam peygamberinin öğretilerini esas alarak inanç ve yaşam sistemini oluşturan, bu özelliğinden dolayı merkezi otoritenin kabul ettiği ve koruma altına aldığı ve merkezi otoritenin tüm dinsel, felsefi doktrinlerini de şekillendiren ve resmi olan İslami inançtır.

Heterodoksi dindarlık; bir dini gelenek içinde yaygın kabul gören yerleşik değerlere ve öğretilere karşı farklı ve aykırı yorumlar geliştiren hareketleri ifade eder. Bir dini gelenek içerisinde ortaya çıkan mezhepler veya tarikatlar, genellikle Ortodoks ve heterodoks olmak üzere ikiye ayrılır (Kirman, 2004). Heterodoks İslam Türk

Müslümanlığında hakkında en çok konuşulan İslami inanç sistemidir. Heterodoks İslam Dini anlayışı, kutsal kitap ve sünnetten çok toplumsal bir anlayışın ortaya koyduğu daha çok çeşitli inançların bağdaştırılmasından ortaya çıkmış bir yapı oluşturur. Ortodoks İslam'ın sosyal tabanı, tepede siyasi iktidar olmak üzere, bürokrasi ve şehirli yerleşik halkken, Heterodoks İslam'ın sosyal tabanı köylüler ve konar-göçer ahalidir (Ocak, 2005). Bu durum Heterodoksi ve Ortodoksi inançları arasında farklılık oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Heterodoks İslam, Gök tanrı kültü, tabiat kültleri, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla, Şamanizm Budizm, Zerdüştilik ve Maniheizm vb. dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında İslamiyet dininin sınırlarına girmeye başlayan ve kısa sürede bunu kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türklerin tarihidir (Ocak, 2005).

Ocak' a (2005) göre, Heterodoks ve Sünni İslam'ı anlamlandırabilmek için, aralarındaki farklılıklar, üç temel boyutta incelenerek açıklanabilir; ilk olarak siyasi boyuttan yaklaşırsa, Sünni İslam, Türk tarihi içerisinde devletin resmi söylemde tercih ettiği siyasi otoritenin adı olarak düşünülür ama öte yandan Heterodoks İslam, genel olarak bu siyasi otoriteyle uyuşmayan ve sosyal çevrelerine “paralel İslam” olarak düşünüp benimsedikleri ideoloji konumunda yer alır. Diğer bir deyişle, Heterodoks İslam, içerisinde sosyal bir zıtlışmayı barındırır. İkinci olarak sosyal özellik boyutundan yaklaşırsa; Sünni İslam, genel olarak yerleşmiş çevrelerin dini tercihlerini temsil ederken diğer taraftan Heterodoks İslam, konar-göçer çevrelerin inanç sisteminin bir göstergesi durumundadır. Son olarak teolojik boyutta ise vurgulanmaktadır ki; Sünni İslam her şeyden önce yazıya geçirilmiş sistematik ve kutsal kitap ve sünnet temelli bir yapıya sahiptir ama Heterodoks

İslam, sözlü, sistematik olmayan ve bağdaştırmacı bir özellik gösterir. Kısacası Heterodoks İslam'ı bir inanç mozaïği olarak düşünebiliriz.

Köktendincilik (Fundamentalizm): dinin temellerine, vahiy edilen ilk metinlere dönüşü esas almak suretiyle geleneksel din anlayışını yeniden canlandırmaya çalışan aşırı muhafazakar bir din anlayışını ifade eder. Bu anlamda İslam dininde bu tanımlamanın karşılığı, Köktendinciliktir. İslami fundamentalizm, batılılaşma, modernleşme ve laikleşme olgularına karşı çıkar. İslam' ı yabancı kültürel unsurlardan arındırarak Hz. Muhammed döneminde uygulanan ilk şekline döndürme çabası içindedir (Kirman, 2004). Köktendincilik, dinin temel prensiplerine sıkı sıkıya bağlı, bu prensiplere dönmeyi savunan, modernizm ve sekülerizm karşıtı dini akımları tanımlamak için kullanılır Dini metinleri genelde kelime anlamlarıyla anlarlar ve yeni yorumlara karşı çıkarlar.

Köktendinciler büyük ölçüde anlamadıkları, bu yüzden ürktükleri, uyum sağlayamadıkları, erişemedikleri bu dünyanın karşısında kendi alternatif dünyalarını kurarlar. Başka bir yaşayış biçimini gerçekleştirmek için bir araya gelir, doğmalardan ibaret, kendi köktendinci tasavvurlarına uygun bambaşka bir dünya oluştururlar. Köktendinci birey, tartışma ve tartışmayı incelemeyi, zamanın ilerlemesiyle bir çok şeyin değiştiğini ve değişeceğini kabul etmeyen, kutsal kitapta (Tevrat ta, İncil de, Kuran da) ne yazılıysa onu harfiyen alan kimsedir. Dünyanın sorunlarına karşı kendi cevaplarının tek doğru ve geçerli cevaplar oluşturduğuna, ayrıca kendileri gibi düşünmeyen diğer insanlardan ahlaken sözde daha yüksekte bulduklarına kesinlikle emin olduklarından, kendi inançlarını ve yaşayış biçimlerini bir misyoner ruhuyla, ancak daha ileri aşamalarda militan biçimde, en uç noktada cinayetten bile kaçınmayarak çevrelerine zorla kabul ettirmeye çalışırlar. Bunu

gerçekleştirmek için de siyaset yoluyla iktidarı ele geçirmeye çabalarlar (Ülkü, 1997). Köktendincilik İslam anlayışı içinde genelde, ateist ve ahlaksız olarak gördüğü batı modernleşmesine karşı İslam'ı değer ve yasalara (şeriat) dönmeyi savunan dini hareketleri nitelemek için kullanılır. Bu anlayışa göre, kutsal kitap değişmezdir, tarihsel olan insandır. Kutsal hukuk her şeyin üzerindedir. Din büyükleri yanılmaz.

Din dışı oluş (Ateizm): evrendeki her şeyi yaratan ve evrenin işleyişini düzenleyen bir tabiatüstü varlığın, Tanrı ya da tanrıların varlığının inkar edilmesi, yok sayılması ve onun yokluğunun ispatlanmaya çalışılmasını ifade eder. Dindışı oluş, tanrıtanımazlık, tanrısızlık veya ateizm olarak tanımlanır (Kirman, 2004). Ateizm, evrenin nasıl oluştuğunu veya işlediğini açıklayan görüş değil, tanrı inancını reddeden görüştür. Kendini ateist olarak tanımlayanların çoğu, tüm doğaüstü olgulara septik yaklaşırlar ve buna gerekçe olarak da tanrıların varlığına dair empirik bulguların yetersizliğini gösterirler. Bir kısmı ise ateizmi felsefi, sosyal veya tarihi temellerde savunurlar. Kendini ateist olarak tanımlayanların bir kısmı hümanizm veya natüralizm gibi akımlara eğilim gösterebilirler de tüm ateistlere atfedilecek bir ideoloji veya davranış biçimi yoktur. Ateizme yakın olarak ele alacağımız diğer bir inanç şeklide deizmdir. Deizm, Tanrıya inanmakla birlikte herhangi bir dinin öğretisini ve kurallarını benimseyen düşünce ve inançlar bütünü olarak kabul edilir. Burada Tanrının evreni yarattığına, ama daha sonra onu kendi yasasına göre işlemek üzere kendisine bıraktığına inanan, din ile değil de akıl ile idrak edilen bir Tanrı fikri kabul edilir (Kirman, 2004).

I. 3. SALDIRGANLIK

Saldırganlık, son yıllarda psikolojinin üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Saldırganlık, önemli bir sosyal sorun olduğu için, özellikleri, çeşitleri ve sonuçları farklı açılardan incelenmektedir.

Bu bölümde öncelikle saldırganlık ile ilgili tanımlar, saldırganlığın özellikleri ve türleri ele alınacak daha sonra saldırganlık kuramlarına yer verilecektir.

I. 3. 1. Saldırganlık Tanımları

Saldırganlığa ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Örneğin Berkowitz' e (1993) göre, saldırganlık, fiziksel ya da sembolik olarak, herhangi birine zarar verme niyetini gerçekleştirmek için uygulanan davranış biçimidir. Böylece saldırganlık genellikle fiziksel yıkım veya kişinin acı çekmesine yol açan davranış olarak tanımlanmaktadır. Zarar, fiziksel olabildiği gibi aynı zamanda baskı uygulayarak zorla gücünü göstermek isteyen kişinin aşağılayıcı ve küçük düşürücü davranışlarda bulunması sonucu oluşan psikolojik zayıflığı da içerebilir (Bandura, 1979) . Saldırganca davranışa maruz kalan kişinin, ruhsal olarak ya da fiziksel olarak zarar görmesi, acı çekmesi söz konusudur.

Saldırganlık, bir diğer organizma için zararlı kabul edilecek bir uyarıcının ortaya çıkmasını sağlayan bir tepki, karşılık olarak da tanımlanır. Bazı psikologlar ise, acı çekmenin ya da incitmenin saldırganlığın yegane güçlendiricisi olduğunu ima ederek

saldırıcılığı acıya yol açan bir tepki olarak tanımlamaktadırlar (Buss, 1961). Sonuçta saldırganca davranışa maruz kalan kişi, mutlu olmayacaktır. Saldırının ardından kendini kötü hissedecektir.

Buss (1961), saldırgan davranışların iki tipik özelliği olduğunu vurgulamıştır. Bunlar,

- a) Saldırgan davranışla birlikte kişiye zararı dokunacak bir uyarıcının ortaya çıkması
- b) Saldırgan davranışının kişilerarası bağlamda gerçekleşmesidir.

Saldırıcılık tanımlarında “niyet (intent)” kavramı önemli bir yer tutar. Burada kişinin zarar verme, acı çektirme niyetinde olup olmaması önem kazanır (Buss, 1961). Kazara, bilmeden yapılan veya kültürel anlamda kabul gören ancak bir başkasının zarar görmesine yol açan davranışlar saldırganlık diye değerlendirilmez. Burada niyet önemlidir. Yani kişinin davranışa atıfta bulunurken onu saldırgan ya da saldırgan olmayan davranış şeklinde değerlendirmesi duruma yükleyeceğimiz anlamı belirler (Tedeschi, 1983). Örneğin, bir dişçinin hastasının dişini çekerken ona acı vermesi bu şekilde değerlendirilebilir (Buss, 1961). Aynı zamanda başkalarını inciten her türlü davranış olarak tanımlanabilen saldırganlık, kişinin incinip incinmediğine ilişkin verilecek karara göre değerlendirilebilir. Dolayısıyla buna göre saldırganlığın anlamlı bir tanımını ancak “niyet” dikkate alınarak yapılmasına dayandıran görüşler ön plana çıkmaktadır (Taylor ve ark., 2007). Niyet, gerçekten saldırmaksa, bu durumda zarar gören kişi, bunu kabul edilebilir bir davranış olarak değerlendirmektedir. Ancak niyetin zarar vermek olmadığı durumlarda, kişi zarar görmesine rağmen bunu kabul edilebilir bir davranış olarak değerlendirebilmektedir.

Başka bir açıdan olaya baktığımızda sosyal anlamda kabul gören saldırganlık örneklerinin olduğu görülmektedir. Daha doğrusu saldırganlığın ortaya çıkışını güçlendiren neden bu şekilde davranmanın toplum tarafından kabul gören bir amaç olmasıdır. Daha önce verdiğimiz örneğe göre değerlendirirsek, dişçi hastasının dişini çekerken ona acı verir ancak amaç hastanın sağlığına kavuşmasıdır (Buss, 1961). Fiziksel saldırılar sonucu uyandırılan karşıt tepkiler fiziksel acıyla kışkırtılmış gibi gözükseler de aslında altta yatan küçük düşme, aşağılanma gibi unsurlardır (Bandura, 1978). Fiziksel saldırıya maruz kalan kişi, özellikle karşılık veremediyse, bunu kendisine yapılmış bir hakaret, kişiliğine yapılmış bir saldırı olarak nitelendirmektedir.

Sonuçta saldırganlığı, zarar vermek amacıyla yapılmış her türlü davranış olarak görmek yanlış olmasa gerek.

I. 3. 2. Saldırganlığın Türleri

Saldırganlığın, farklı tanımları olduğu kadar farklı türleri de bulunmaktadır. Saldırganlık türleri aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

1- Duygusal (emotional) saldırganlık, kişinin belirli bir amaca ulaşmak için baskı ve zorlamaya teşebbüs etmesidir. Buradaki saldırganlık çoğunlukla diğerlerinin gözünde kendini etkili, önemli biri olarak gösterme arzusuna dayalıdır (Berkowitz, 1993).

2- Araçsal (instrumental) saldırganlık; asıl amacın saldırganlık olmadığı ancak başka bir amacın vasıtası olduğu bir saldırganlık çeşididir (Berkowitz, 1993). Kişi,

amacına ulaşmak için başkalarını incitme yolunu, aracını kullanırsa, burada araçsal saldırganlıktan söz edilebilir (Taylor ve diğ., 2007). Kişi için önemli olan, başkasına zarar vermek değil belirlediği hedefe ulaşmaktır.

Araçsal saldırganlık sonucunda bazı dışsal ödüllerin edinilmesi ya da hoş olmayan uyarının durması söz konusudur. Burada kurbanın çektiği rahatsızlık önemli değildir. Araçsal saldırganlık; yiyecek, su, para, cinsellik, baskın olma, statü, hoş olmayan uyarandan kaçınma ya da bunu ortadan kaldırma şeklinde nedenler sonucu ortaya çıkabilir. Bunlar saldırganlığın ortaya çıkmasını güçlendiren unsurlardır. Hırsızın paraya ulaşmak için kurbanına zarar vermesi, onu fiziksel anlamda hırpalaması şeklinde ortaya çıkan saldırganlık, temelde parayı elde etme isteğine dayalıdır. Bu istek saldırgan davranışın ortaya çıkmasını tetikler, güçlendirir. Aynı zamanda babasının onayını kazanma isteği, bir çocuğun yaşıtı başka bir çocuğu sokak kavgası sırasında döverek galip gelmeye çalışmasındaki saldırganlığı ortaya çıkaran, güçlendiren etkidir. Yani bu durumda onay alma, ilgi ve kabul görme ihtiyacı bile saldırganlığın ortaya çıkmasında etkilidir (Buss, 1961).

Bireyin istediği şeye (ödül) ulaşmasını başka bir kişi engellerse saldırganlık ödülü elde etme amacıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla niyet ödülü, istenileni elde etmektir, zarar vermek değildir. Burada saldırganlığın ortaya çıkmasını güçlendiren unsur; ödüdür, kurbanın acı çekmesi değildir (Buss, 1961). Araçsal saldırganlık, bir amacı başarma arzusundan kaynaklanır. İsrail’li bir gencin, bir camideki 30 Filistinli’yi öldürerek İsrail ve Filistin hükümeti arasındaki barış görüşmelerini engellemesi kendi inancını yayma arzusundan kaynaklanır (Horowitz ve Bordens, 1995).

3- Fiziksel saldırganlık; kişileri ve eşyaları tekmeleme, vurma şeklinde davranışlarla ortaya çıkar (Berkowitz, 1993). Bunun yanında fiziksel saldırganlık, silah(bıçak, sopa, tüfek vb.) ya da vücut kısımları (kol, bacak, diş vb.) aracılığı ile bir organizmaya karşı ani bir saldırı, atak olarak da tanımlanabilir (Buss, 1961).

Acı çekmek, sıkıntı yaşamak fiziksel saldırganlığın olağan sonucudur. Dolayısıyla başlı başına acı çektirme bile saldırganlığı pekiştiren unsurdur. Bu da sürpriz değildir (Buss, 1961). Kişi, yaptığı saldırının ardından karşısındakinin acı çektiğini ve onu etkisiz hale getirdiğini görünce yaptığının yerinde bir davranış olduğunu düşünür. Dolayısıyla bu sayede diğerlerini etkisiz hale getirmenin yolu olarak da onlara fiziksel olarak saldırmak olduğunu öğrenir.

4- Sözel saldırganlık; daha çok kişinin başka bir kişiye hoş olmayan sözel ifadelerde bulunması ve bu şekilde hoş olmayan bir uyarıcının ortaya çıkması olarak nitelendirilebilir. Reddetme, kişiyi istememe, aşağılama, kovma, grubuna dahil etmeme, eleştirme, küçültücü konuşma, sözel saldırganlık olarak kabul edilebilir (Buss,1961). Burada fiziksel bir zarar yoktur. Ancak bu şekilde kişinin, ruhsal olarak acı çekmesi, zarar görmesi söz konusudur.

5- Pasif saldırganlık; eylem içermemesine karşın zarar verme niyeti taşıyan hareketsizlik olarak değerlendirilir. Sevmediği bir memurun terfi kararnameini geciktiren bir yönetici ya da sınıf içindeki tartışmalarda herhangi bir öğrenciyi sürekli önemsememe tavrı gösteren bir öğretmen pasif saldırganlık davranışına örnek oluşturabilir (Bilgin, 2000). Dolayısıyla hiciv ve eleştiri saldırganlık sayılabildiği gibi, pasif direniş, birisine

yardım etmeyi reddetme de saldırganlık olarak değerlendirilebilir (Budak, 2000). Pasif saldırganlıkta belirgin biçimde psikolojik baskı vardır. Zarar gören kişinin zararı, sözel saldırganlıkta olduğu gibi ruhsal yöndendir.

Fiziksel saldırganlıkta, fiziksel saldırı sonucu acı çekme, zarara uğrama söz konusuysen sözel saldırganlıkta, tehdit, aşağılama ve reddetme sonucu acı çekme, zarara uğrama söz konusudur (Buss, 1961).

Ramirez ve Andreu (2003), biyolojik (fiziksel ve sözel saldırganlık), sosyal (kritik ve dolaylı saldırganlık) ve yapısal (reaktif ve araçsal saldırganlık) olmak üzere saldırganlığı üç boyut içerisinde sınıflandırır.

Görüldüğü üzere saldırganlığın birçok çeşidi bulunmakta ve bunlar birbirlerinden niteliklerine ayrılmaktadır. Dolayısıyla saldırganlığın ortaya çıkmasına ve sonuçlarına ilişkin yapılan kuramsal açıklamalarda da farklılıklar olmaktadır. Bu kuramsal modeller aşağıda açıkça belirtilmiştir.

I. 3. 3. Saldırganlığı Açıklayan Kuramlar

Saldırganlığın nedenlerini, özelliklerini açıklayan birçok kuram bulunmaktadır. Bu bölümde saldırganlık kuramlarına ilişkin özet sunulacaktır.

I. 3. 3. 1. İçgüdü Kuramları

Saldırganlığın içgüdüye dayalı olduğunu savunan kuramcıların başında Freud ve Lorenz gelmektedir.

Freud (1999), saldırganlık içgüdüsünü ölüm içgüdüsünün bir alt basamağı olarak değerlendirir. Freud, her insanın içinde iki temel dürtünün bulunduğunu ileri sürer (Freedman ve diğ., 2003). Bunlar, yaşam(eros) ve ölüm (thanatos) içgüdüsüdür. Yaşam içgüdüsü ya da eros, yaşamın değerinin arttırılmasına ve uzun ömürlü olmaya yönelik çaba sarf eder. Diğer yandan ölüm içgüdüsü ya da thanatos, yaşamı yok etmek için süreklilik gösteren bir çaba harcar (Muro-Ruiz, 2001). Freud, bu içgüdülerin kişinin kendisine yani içe dönük ve başkasına yani dışa dönük olarak etkinleşebileceğini ileri sürer. Bu içgüdüler, içe dönük olarak etkinleştiklerinde, insanların enerjilerini kısıtlamalarına, kendilerini cezalandırmalarına ve aşırı durumlarda intihar etmelerine neden olurlar. Dışa dönük olarak etkinleştiklerinde ise saldırgan, savaşçı davranışlarla kendilerini gösterirler (Freedman ve diğ.).

Freud, saldırganlığın kontrol edilebileceğine inanmasına rağmen asla ortadan kaldırılamayacağını ileri sürer. Çünkü saldırganlığın insan doğasının bir parçası olduğuna inanmaktadır (Taylor ve diğ., 2007).

Lorenz (1963) ise; organizmanın hayatta kalması için gereken davranışların şekillenmesinde biyolojik yapının ve içgüdünün önemli rol oynadığını vurgular. Organizma, saldırganca davranarak kendini sağlama alır ve yaşamını sürdürebilir. Ayrıca

organizma yaşayacağı ortamı saldırganca davranarak şekillendirir. Lorenz, hem saldırganlık dürtüsünün hem de buna engel olmanın doğuştan geldiğini söylerken, Freud; saldırganlık dürtüsünün biyolojik bir temeli olmasına rağmen buna engel olmaya yönelik kapasitenin çocukluk boyunca geliştiği fikrini sürdürür. Lorenz, genetik faktörleri ön plana alır. Freud ise, çevresel faktörlerin bireyi etkileyebileceğine, çevrenin izin verdiği ölçüde bireyin saldırganlık dürtüsünü ortaya koyacağına göre hareket eder (Freedman ve diğ., 2003).

Bazı kuramcıların, insanlarda saldırganlık içgüdü olduğu savunmalarına rağmen insanlarda, saldırganlık içgüdülerinin bulunduğu ilişkin yeterince kanıt olmadığı görülmektedir (Freedman ve diğ., 2003). Ayrıca sosyal bilimciler, bilimsel ve duygusal nedenlerle, saldırganlığın içgüdü kuramını reddetmişlerdir. Duygusal olarak, saldırganlığın kalıtsal ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zor gelmektedir. Ayrıca, içgüdü gibi bir kavramın bilimsel sorgulamayı ortadan kaldırdığını öne sürmektedirler: bir davranış, içgüdüsel olarak tanımlandığı andan itibaren kaçınılmaz davranışı engellemek açısından daha fazla açıklamaya gerek kalmaktadır (Bilgin, 2000).

I. 3. 3. 2. Engellenme-Saldırganlık Hipotezi

Dollard ve diğ. (1939), engellenme-saldırganlık hipotezinde, saldırganlık davranışının meydana gelmesinin daima engellenmenin oluşumuna dayandığını ve engellenmenin varlığının daima saldırganlığın ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Her ne zaman engellenme meydana gelirse çeşitli şekillerde ve derecelerde saldırganlığın meydana gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Engellenme, bir amaca yönelirken müdahaleye

maruz kalındığında ortaya çıkan durum olarak yani belirli bir amaca erişmekten alıkoyma olarak tanımlanabilir (Bilgin, 2000).

Sosyal yaşamın bir sonucu olarak insanoğlunun öğrendiği ilk ders kendisinin açık biçimdeki saldırgan tepkilerini tutması ve bastırmasıdır. Bu şekilde, saldırgan eğilimlerin ortaya çıkmasına izin verilmez; bu tepkiler geçici olarak bastırılır ,ertelenir, yer ve şekil değiştirir (Dollard ve diğ., 1939).

Engellenme-saldırganlık kuramcıları, önceleri saldırganlığın sadece engellenmenin varlığında ortaya çıktığını savunurken daha sonraları aslında engellenmenin olduğu durumlarda saldırganlığın ortaya çıkmayabildiğini belirtmişlerdir.

Bireyler yaşamlarında birtakım engellerle karşılaşabilirler. Bu engeller bireyde saldırganlık eğilimi meydana getirir. Birey engellemeyle ilk karşılaştığında hemen saldırganca davranmaz. Ama eğer engellenme devam ederse ya da tekrar ederse, saldırganlık dürtüsü yoğun bir biçimde uyarılır ve saldırganlık davranışı ortaya çıkar (Berkowitz, 1993).

Engellenme saldırganlığa yol açabilir ama her zaman değil. Saldırganlığın, engellenme dışında bazı öğelerce de ortaya çıkabildiğini dikkate alarak, saldırganlığa göre daha geniş bir anlam içeren “tahrik edilme” kavramının ve “engelleyciler” (frustrators) yerine “tahrik ediciler” (instigators) teriminin kullanılması daha uygun görünmektedir (Bilgin, 2000).

Saldırganlık davranışı oluşabilecek bir saldırganlığa engel olmak için tasarlanmış olabileceği gibi her engellenme saldırganlık için bir kışkırtma oluşturmayabilir (Berkowitz, 1988).

Engellenme - saldırganlık kuramı, saldırganlık ve engellenme arasında bir ilişki kurmuştur. Engellenmenin varlığında kimi zaman saldırganlığın ortaya çıkabildiğini kimi zaman da çıkmadığını belirtmiştir.

I. 3. 3. 2. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bandura (1978), “insanlar saldırgan davranışı deneyimlemiş olmanın bilgisiyle doğmamışlardır, insanlar mutlaka bu davranışları öğrenmiş olmalıdırlar” düşüncesini vurgulamış ve buna göre hareket etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Bandura, saldırganlığın da diğer davranışlar gibi öğrenildiğini ileri sürer. Burada gözlem yapma, model alma ve taklit söz konusudur. Bu bakış açısından saldırganlık davranışları (askeri çatışma, düello, alay etme vb.), ne şekilde olursa olsun geniş öğrenme kapasitesine, karmaşık becerileri organize edebilme yeteneğine sahip olmayı gerektirir. Dolayısıyla diğerlerinin davranışlarını ve onların sonuçlarını gözlemleyip bunları zihninde canlandırıp davranışa dökme, saldırganlık sürecini açıklar (Bandura, 1979).

Bandura (1979), gözlem yaparak öğrenmenin birbiriyle ilişkili dört süreçte gerçekleştiğini belirtir. Bunlar:

- 1) gözlemcinin davranışı algılaması ve ona dikkat etmesi,

- 2) gözlemcinin davranışı zihninde tasarlaması (davranışın içeriğindeki imgeler, semboller değerlendirilir),
- 3) gözlemcinin davranışın bütün öğelerini birleştirerek bir bütün haline getirip yeni edinilen davranışı ortaya koyması,
- 4) gözlemcinin ortaya koyduğu davranışın güdülenmelerle devamının ve sıklığının şekillenmesi.

Çok sayıda saldırganlık modelinin olduğu ve saldırganlığın değer verilen bir nitelik olarak kabul görüldüğü topluluklarda saldırgan davranışların oranının arttığı görülür.

Model alma ve pekiştirme günlük hayatta saldırganlığın öğrenilmesinde birlikte çalışırlar. Dolayısıyla bu davranışlar gözleme yoluyla öğrenilir ve pekiştirildikçe de gelişir, sıklaşır (Bandura, 1978). İnsanlar gözlem yaparak öğrenirler. Pekiştirmeye davranışın öğrenilmesinde mekanistik bir süreç olarak bakılır (Bandura, 1979). Öğrenilen davranışların ortaya çıkması ve devamının sağlanması için davranışın pekiştirilmesi gerekmektedir.

Buss (1961) ' a göre saldırganlık davranışının pekiştirilmesinde iki unsur göze çarpar. Bunlar;

- a) kurbanın incitilerek, acı çektilerle uyarılması ve sıkıntı yaşaması
- b) dışsal ödüller (diğerleri tarafından onaylanma vb.

Saldırgan davranışın kazanılmasında ve devamının sağlanmasında pozitif güçlendiricilerin etkisi belirgindir. Değişik biçimlerde sözel onaylar ya da maddi ödüller çocukların saldırgan davranışlarının sıklığını arttırmaktadır (Bandura ve Walters, 1963).

I. 3. 3. 4. Bilişsel Kuram

Bilişsel kuramcılar, ağırlıklı olarak bireyin bir tahrik yaşantısını nasıl algıladığı ve yorumladığı üzerinde durmaktadırlar. Başka bir bireyin davranışını nasıl yorumladığımız (bir yere yetişmeye çalıştığımız bir durumda arabasıyla yolumuzu kesen birisinin davranışına düşmanca ya da sadece dikkatsizlik türü atıflarda bulunmamız) önemli bir faktördür (Bilgin, 2000). Saldırgan davranış, saldırganın niyetinin ne olduğuna göre değerlendirilir. Eğer saldırganın niyeti zarar vermek olarak algılanırsa, saldırgan ve davranışı için olumsuz yüklemelerde bulunulur. Saldırgan, düşman olarak nitelendirilebilir. Aksi takdirde saldırganın niyeti herhangi bir şekilde zarar vermek değilse, saldırgan ve davranışı olumsuz olarak değerlendirilmez. Saldırgan, dikkatsiz olarak görülebilir.

Sonuç olarak saldırganlık, önemi itibariyle farklı şekillerde ele alınır. Saldırganlığı önemli yapan, bireyi ve toplumu olumsuz yönde etkilemesidir. Yapısı itibariyle saldırganlık, toplumsal uyumu bozar, kargaşa yaratır ve bireyleri olumsuz olarak derinden etkiler.

Bu araştırmada saldırganlık ile ilgili değerlendirmeler, fiziksel ve pasif saldırganlık çeşitlerine göre yapılacaktır. Aynı zamanda saldırganlığın nasıl ve neden ortaya çıktığı, terör yönetimi kuramına göre incelenecektir.

II. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın amacı, örneklemin özellikleri, kullanılan ölçeklere ait geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları ve araştırmanın nasıl uygulandığına ilişkin bilgiler ve verilerin analizi yer alacaktır.

II. 1-Amaç

Bu araştırmanın amacı, dindarlık eğilimi tehdit edilen kişilerin, ölümlülükleri hatırlatıldığında veya hatırlatılmadığında, gösterecekleri saldırganlık düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığını, deneysel araştırma yöntemiyle incelemektir. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda deneysel koşullar ve denekler belirlenmiş, çalışmalar bu doğrultuda yürütülmüştür. Araştırmadaki genel beklenti, bireylerin saldırganlık düzeylerinin, onların kabul ettikleri dindarlık boyutları tehdit edildiğinde ve aynı zamanda ölümlülüklerine ilişkin bir manipülasyon yapıldığında farklılaştığı yönündedir. Araştırmanın denenceleri, bireylerin ölümlülüklerinin belirginleştirilmesinin (mortality salience) onların saldırganlık düzeylerini etkileyip etkilemediğine, bireylerin dindarlık boyutlarının, ölümlülüklerinin belirginleştirilmesi ve belirginleştirilmemesi koşullarında saldırganlık düzeylerini etkileyip etkilemediğine bağlı olarak belirlenmiştir.

Araştırmadaki genel amaç doğrultusunda, aşağıdaki denenceler sınanmıştır:

1- Deney grubundaki öğrencilerin ölümlülükleri hatırlatıldığında ortaya çıkan saldırganlık düzeyi ile kontrol grubundaki ölümlülükleri hatırlatılmayan öğrencilerin saldırganlık düzeyi arasında fark vardır.

2- Deney grubundaki öğrencilerin, kendi içlerinde dini eğilimleri arasında saldırganlık düzeyleri bakımından fark vardır.

3- Kontrol grubundaki öğrencilerin, kendi içlerinde dini eğilimleri arasında saldırganlık düzeyleri bakımından fark vardır.

4- Deney grubundaki ortodoksi dini eğilimindeki öğrencilerin ölümlülükleri hatırlatıldığında ortaya çıkan saldırganlık düzeyi ile kontrol grubundaki yani ölümlülükleri hatırlatılmayan ortodoksi dini eğilimindeki öğrencilerin saldırganlık düzeyi arasında fark vardır.

5- Deney grubundaki heterodoksi dini eğilimindeki öğrencilerin ölümlükleri hatırlatıldığında ortaya çıkan saldırganlık düzeyi ile kontrol grubundaki ölümlülükleri hatırlatılmayan heterodoksi dini eğilimindeki öğrencilerin saldırganlık düzeyi arasında fark vardır.

6- Deney grubundaki köktendincilik (fundamentalizm) dini eğilimindeki öğrencilerin ölümlükleri hatırlatıldığında ortaya çıkan saldırganlık düzeyi ile kontrol grubundaki ölümlülükleri hatırlatılmayan köktendincilik (fundamentalizm) dini eğilimindeki öğrencilerin saldırganlık düzeyi arasında fark vardır.

7- Deney grubundaki din dışı oluş eğilimindeki öğrencilerin ölümlükleri hatırlatıldığında ortaya çıkan saldırganlık düzeyi ile kontrol grubundaki ölümlülükleri hatırlatılmayan din dışı oluş eğilimindeki öğrencilerin saldırganlık düzeyi arasında fark vardır.

II. 2- Örneklem

Araştırmanın örneklemini Mersin Üniversitesi öğrencileri arasından kota örneklem yoluyla seçilen 160 kişi oluşturmaktadır. Bireyler araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Örneklem grubunun yaşı 18-24 arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 80'i kız 80'i erkektir.

Çizelge 1- Örneklem Cinsiyet Dağılımı

CİNSİYET	N	%
Kadın	80	50
Erkek	80	50

Örneklem demografik özelliklerine bakıldığında cinsiyet dağılımının eşit olduğu görülmektedir. Örneklem %50' sini kadınlar, % 50' sini erkekler oluşturmaktadır. Özellikle deneysel bir çalışma yürütüldüğünden, araştırmada bu konuda eşitlik sağlanmıştır.

II. 3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada iletişim, cinsiyet ve yaş bilgilerinin yer aldığı form (EK 1) , 41 maddeden oluşan Dindarlık Ölçeği (EK 2) ve 9 maddeden oluşan Saldırganlık Ölçeği (EK 3) uygulanmıştır.

II. 3. 1. Dindarlık Ölçeği

Araştırmada, bireylerin dindarlık boyutlarını belirlemek amacıyla, Yetim (2000) tarafından geliştirilen 106 maddelik Dindarlık Ölçeği'nden alınan 41 madde kullanılarak araştırmacı tarafından yeniden geliştirilen Dindarlık Ölçeği Kısa Formu kullanılmıştır. Ölçek, bireylerin dindarlık eğilimlerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Yetim (2000)'in ölçeğinde, dindarlık beş eğilim (ortodoksi, dindışılık, heterodoksi, köktendincilik ve halk dini) üzerinden değerlendirilirken, bu çalışmada halk dini eğilimi dışındaki dört eğilim (ortodoksi, dindışılık, heterodoksi, köktendincilik) ele alınmıştır. Dolayısıyla halk islami eğilimi ile ilgili sorular çıkarılmış ve kalan ilgili maddeler içerisinde eğilimleri en iyi temsil eden sorular alınmış, bu şekilde 41 madde oluşturulmuştur. Ölçek likert tarzı olup 7 dereceli (1: Kesinlikle Katılıyorum- 7: Kesinlikle Katılmıyorum) 41 maddeden oluşmaktadır. Yetim orijinal çalışmada ölçeğin güvenilirliğini $\text{Alpha} = .85$ olarak bulmuştur. Asıl çalışmada ise ölçek 168 kişiye uygulanmış ve ölçeğin güvenilirliği, $\text{Alpha} = .79$ bulunmuştur.

Dindarlık Ölçeği' nin güvenilirlik bilgisi ve alt ölçek korelasyonları Tablo 1. ve Tablo 2 de verilmektedir.

Tablo. 1. Dindarlık Ölçeğinin Faktör Yapısı

Ölçek Maddeleri	Orto doksi	Din dışılık	Hetero doksi	Kökten dincilik
6. Kur'an'da bildirilen mucizelerin hepsinin gerçek olduğuna inanıyorum.	.895			
20. Her insanın bu dünyada yaptıklarından dolayı ahirette sorguya çekileceğine inanıyorum.	.884			
40. Kur'an'ın Allah tarafından bildirilen orjinal (değişmemiş) bir kaynak olduğuna inanıyorum.	.857			
7. Bence insanın varlığı ve kainatın düzeni Allah'ın varlığının en iyi göstergesidir.	.843			
1. Camide ve benzeri ibadet yerlerinde huzur buluyorum.	.770			
16. Bizim göremediğimiz şeytan, melek ve cin gibi varlıkların olduğuna inanıyorum.	.753			
38. Şartlar ne olursa olsun domuz etinin yenmeyeceği kanaatindeyim.	.674			
3. Dini eğitimin toplumun ahlakını korumada vazgeçilmez bir unsur olduğunu düşünüyorum.	.661			
36. İnsanların kıyamet gününde dirileceklerine inanıyorum.	.641			
33. Dini inanç ve yaşantıların insana pek çok yeni boyut kazandırabileceğine inanıyorum.	.575			

13. İnsanların bu dünyadan çok ahireti düşünerek hareket etmesinin gerekli olduğuna inanıyorum.	.546			
5. Toplumlarda dini işleri düzenleyecek resmi bir kurumun olması gerektiğine inanıyorum.	.416			
32. Dinlerin pek çok yönden insanların gelişmesini engellediğini düşünüyorum.		.817		
34. Bana göre din, tüm insanlar için geçerli olabilecek bir ahlak anlayışına zarar verir.		.801		
23. Kadere iman etmenin mantıkdışı bir inanç olduğunu düşünüyorum.		.751		
19. Bence, insanlar Allah'a inanmasalar da, iyi ve mutlu bir hayat sürdürebilirler.		.747		
30. Kanaatime göre, din halkı uyuşturan bir afyondur.		.707		
18. Dinin, hayatı düzene sokmada tıpkı yurttaşlık, meslektaşlık ve dostluk gibi insani bir alan olduğuna inanıyorum.		-.702		
12. Kanaatime göre dinler, insanın doğa karşısındaki korkusu ve acizliği sonucunda ortaya çıkmıştır.		.690		
21. Dinin, iyi ve mutlu bir hayat için vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanıyorum.				.395
15. Cami, vakıf ve diğer dini kurumların çoğu zaman insanları dini duygularını istismar ettiklerini düşünüyorum.		.674		

29. Bana göre en iyi yol, çok partili, farklı düşünceli rejimden çok şeriatın emrettiği yoldur.				.434
10. Dinlerin, insanların bağımsız birer birey olmasını engellediğini düşünüyorum.		.586		
28. Bence din, eski çağlardan kalma gereksiz bir inançtır.		.577		
11. Alkollü içkilerin yasaklanması gerektiğine inanıyorum.				.29
37. Dinin, devlet işleri ve politikaya karıştırılmasının sosyal felaketlere yol açacağını düşünüyorum.		.437		
27. İnsanları yalnızca dini inancına göre değerlendirmenin yanlış olduğuna inanıyorum.			.614	
22. Kanaatime göre, insanlar namaz ve oruç gibi şekle yönelik vecibelerde ısrar etmek yerine, kendilerini eğitmelidirler.			.607	
25. İster Müslüman ister Hristiyan olsun her iyi insanın cennete gideceğine inanıyorum.			.568	
9. Kanaatime göre, iyi ve dürüst bir hayat sürdürüyorsanız, camiye gitmeyebilirsiniz.			.562	
26. Kanaatime göre, dini hayat yalnızca kişiyi ilgilendirdiğinden, bir başkasının insanları şu veya bu şekilde zorlamasına gerek yoktur.			.512	
8. Bana göre hayat, sadece dini gerekler yerine getirilerek geçirilemez.			.499	

41. Bana göre ibadet insanın özündeki tanrıya yapılmalıdır.			.480	
4. Bence günlük ilişkiler ve dünya işlerinde dini kurallara zaman zaman uymayanlar da iyi bir Müslüman olabilir.			.468	
2. Bana göre insanlar ibadetlerini kendi ana dillerinde yapmalıdır.			.429	
24. Bence “Allah’ın Hakimiyeti” esasına göre düzenlenen toplum tek doğru ve gerçek toplumdur.				.593
14. Bana göre kadınların asıl görevi çocuk büyütme ve ev işleriyle ilgilendir.				.586
31. Ne şekilde olursa olsun faiz almanın haram olduğuna inanıyorum.				.535
17. Dine ve peygambere kötü sözler söyleyen insanların şiddetle cezalandırılması gerektiğine inanıyorum.				.452
35. Erkeğin, kadından üstün yaratıldığına inanıyorum.				.450
39. Duaların ve ezanın Arapça okunması gerektiğinin kanaatindeyim.				.433

Açıklanan varyans %	24,568	16,070	6,758	5,586
Özdeğerler	10,073	6,589	2,771	2,290
Cronbach alfa	.92	.83	.78	.66

Tablo. 2. Dindarlık Ölçeğinin Güvenirlik Tablosu

Dindarlık Eğilimi	Cronbach alfa
Ortodoksi	.92
Dindışılık	.83
Heterodoksi	.78
Köktendincilik	.66

Tablo. 3. Dindarlık Ölçeğinin Faktörleri Arasındaki Korelasyonlar

Faktör	Ortodoksi	Dindışılık	Heterodoksi	Köktendincilik
Ortodoksi	-			
Dindışılık	.14	-		
Heterodoksi	-.55**	-.29**	-	
Köktendincilik	.07	-.45**	.09	-

** p<.01 (iki uçlu ölçüm için)

II. 3. 2- Saldırganlık Ölçeği

Araştırmada, bireylerin saldırganlığını belirlemek amacıyla, Saldırganlık Ölçeği uygulanmıştır. Saldırganlık Ölçeği, Taysi (2007: 63) tarafından, McCullough ve ark. (1998)'nin geliştirdikleri 11 maddeden oluşan Suça İlişkin Kişilerarası Ölçeğinin, Türk kültürüne uyarlanmasıyla elde edilen ölçekten alınan, 9 saldırganlık ifadesinden oluşmaktadır. Özellikle 9 saldırganlık ifadesinin alınmasının sebebi, araştırmada saldırganlığın, fiziksel ve pasif saldırganlık olarak değerlendirilmesi ve seçilen 9 maddenin

saldırıcılığın bu yönünü temsil etmesidir. Ölçek likert tarzı olup 5 dereceli (1: Kesinlikle Katılmıyorum- 5: Kesinlikle Katılıyorum) 9 maddeden oluşmaktadır. Orijinal çalışmada ölçeğin güvenilirliği, Alpha= .82' dir. Bu çalışmada ise ölçek 160 kişiye uygulanmış ve ölçeğin güvenilirliği oldukça yüksek bulunmuştur (Alpha= .92).

Saldırıcılık Ölçeği' nin güvenilirlik bilgisi ve alt ölçek korelasyonları Tablo 4 ve Tablo 5' te verilmektedir.

Tablo. 4. Saldırıcılık Ölçeğinin Faktör Yapısı

Ölçek Maddeleri	Pasif Saldırıcılık	Fiziksel Saldırıcılık
9- Eğer tanısaydım ona güvenmezdim	,871	
8-Eğer tanısaydım ona karşı sıcak davranmak benim için zor olurdu	,853	
7- Eğer tanısaydım o yokmuş ve çevremde değilmiş gibi davranırdım	,788	
6-Eğer arkadaşım olsaydı onunla ilişkimi keserdim.	,754	
2- Onunla ödeşeceğiz		,847
1- Onun acı çektiğini ve mutsuz olduğunu görmek isterim		,825

3- Başına kötü bir şey gelmesini dilerim		,814
4- Eğer tanısaydım ona bunu ödetirdim		,714
5- Hakkettiğini bulmasını isterim		,530

Açıklanan varyans %	63,875	11,427
Özdeğerler	5,749	1,028
Cronbach alfa	.91	.87

Tablo. 5. Saldırganlık Ölçeğinin Faktörleri Arasındaki Korelasyonları

Faktör	Pasif Saldırganlık	Fiziksel Saldırganlık
Pasif Saldırganlık	,708	,706
Fiziksel Saldırganlık	,706	-,708

II. 4. İşlem

Araştırmaya, Mersin Üniversitesinde okuyan 80 kadın 80 erkek olmak üzere 160 lisans öğrencisi katılmıştır. Öğrencilere yapılan çalışmanın üniversite öğrencilerinin hayata bakış açıları, yaşam biçimleri ve kişilik özellikleriyle ilgili olduğu söylenmiştir. Ayrıca çalışmanın iki aşamadan oluştuğu ilk aşamada dindarlık ölçeğini dolduracakları, ikinci

aşamada ise küçük gruplar halinde değerlendirmeler yapılacağı belirtilmiştir. En önemlisi öğrencilere, bunun gönüllülük esası ile yapılan bir çalışma olduğu vurgulanmıştır. Çalışmaya katılmak isteyen öğrencilerden iletişim bilgileri alınmış ve ikinci aşamaya katılacaklara bu bilgilerden ulaşılabileceği söylenmiştir.

Öncelikle yanıtlanması istenen dindarlık ölçeğini, 2007 yılı Ekim ve Kasım aylarında, rastlantısal örneklem yoluyla 526 lisans öğrencisi tamamlamıştır. Ancak bunlardan yalnızca, dindarlık boyutlarında 2 standart sapma yakınında değerler alan 160 kişi, ikinci aşamaya katılmıştır.

Çalışma, 2 (ölümlülüğün belirginleşmesi ve sınavın belirginleşmesi) X 4 (dindarlık boyutları- dindışı, heterodoksi, ortodoksi ve köktendincilik) deney desenine göre hazırlanmıştır. 2008 yılı Şubat ayı içerisinde araştırmanın ikinci aşaması olan deney aşaması gerçekleştirilmiştir. Öğrenciler, eşit sayıda 8 gruba ayrılmışlardır. Deney grubundaki deneklerin ölümlülükleri hatırlatılmış, kontrol grubundakilerin hatırlanmamıştır. Ölümlülüğü hatırlanmayan gruba ilerleyen günlerde gireceği sınavı hatırlanmıştır. Tüm deneklerin dünya görüşü tehdit edilmiştir.

Deney, Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesinde bulunan Akıllı Sınıfta yapılmıştır. Deneye katılan kişiler, tek tek deney ortamına alınmışlardır. Her bir kişinin soruları yanıtlanması, yani deney süreci, ortalama 20 dakika sürmüştür.

Deneyin gidiş i şu şekildedir:

Deney ve kontrol grubunun her ikisine de aynı şekilde bir yol izlenmiştir. Öncelikle MMPI Kişilik Testi'nden alınan 9 maddelik kişilik testi (EK 4) verilmiştir. Ardından deney grubundaki kişilere, ölümlülüklerini hatırlatacak ifadeler (EK 5) , kontrol grubundaki kişilere ise, ileriki günlerde girebileceği bir sınavını hatırlatacak ifadeler (EK 6) verilmiş ve bunlarla ilgili düşüncelerini yazmaları istenmiştir (McGregor ve ark., 1998). Daha sonra durumu yumuşatacak bir geçiş olarak hazırlanan 4 soruluk bulmaca (EK 7) deneklere uygulanmıştır. Bundan sonra, deney ve kontrol grubundaki kişilerden, dünya görüşlerini tehdit edecek türde hazırlanan yazılı ifadeleri (EK 8) okumaları ve yazıyı yazmış olabilecek kişi ile ilgili düşüncelerini yazmaları istenmiştir. Deneklerin dini eğilimleri daha önceden bilindiğinden, her bir deneğe, kendi dini eğilimini tehdit edecek şekilde hazırlanmış olan yazılı ifadeler okutulmuştur. En son olarak da saldırganlık ölçeği (EK 3) uygulanmıştır. Deneyin gidiş yolu Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo. 6. Deneyin Gidiş Yolu

	Kişilik Testi	Ölümlülükün Belirginliği	Sınav Koşulu	Bulmaca	Dini Dünya Görüşünün Tehdit Edilmesi	Saldırganlık Testi
Deney Grubu	+	+	-	+	+	+
Kontrol Grubu	+	-	+	+	+	+

+ deneysel ortamda ilgili gruba verilmektedir.

- deneysel ortamda ilgili gruba verilmemektedir.

Kişilik Testi:

Araştırmanın ilk aşamasında öğrencilere, amacın üniversite öğrencilerinin hayata bakış açıları, yaşam biçimleri ve kişilik özellikleriyle ilgili olduğu söylendiğinden, deneyin asıl amacını hissettirmemek adına, Minnesota Çok Yönlü Kişilik Testinden (MMPI) alınan 9 sorudan oluşan kısa bir form kullanılmıştır. Ayrıca ilk aşama ile ikinci aşama arasında geçen süre göz önüne alındığında, öğrencilerin dindarlık eğilimlerini bir nevi hatırlatmak için, kişiliğin dindarlık yönüyle ilgili sorular da seçilmiştir.

II. 5. Verilerin Analizi

Araştırmada bağımlı değişken olarak değerlendirilen saldırganlık, ölümlülüğün belirginleşmesi ve sınav koşulunun, dindarlık boyutlarının birbiriyle olan ilişkileri incelenmiştir. Örneklem grubundan elde edilen verilerin analizi için, sosyal bilimler için istatistik paket programı SPSS 12' de yer alan betimsel ve ANOVA istatistiksel teknikleri kullanılmıştır.

III. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmanın temel sorunsalı doğrultusunda ileri sürdüğümüz denencelerin sınanmasına yönelik yaptığımız deneysel çalışmanın bulgularına yer verilecektir.

III. 1. Dünya Görüşü Tehdit Edilen Deney ve Kontrol Grubunun Dindarlık Eğilimlerine Göre Saldırganlık Puanlarının Değerlendirilmesi

Araştırmada, deney grubundaki kişilerin ölümlülüğü hatırlatılırken, kontrol grubundaki kişilerin ölümlülüğü hatırlanmamıştır. Bunun yerine kontrol grubundaki kişilerin girecekleri herhangi bir sınavları hatırlatılmıştır. Her iki grupta dini dünya görüşleri tehdit edilmiştir. Buna bağlı olarak araştırmada, dini dünya görüşü tehdit edilen deney ve kontrol grubundaki kişilerin, ölümlülükleri hatırlatıldığında ve hatırlanmadığında saldırganlık ortalamaları bakımından bir farklılık olup olmadığını incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada, bağımsız değişken olarak, dindarlık eğilimi (dindışılık, heterodoksi, ortodoksi, köktendincilik) ve gruplar (deney grubu-kontrol grubu), bağımlı değişken olarak da saldırganlık eğilimi ele alınmıştır. Bunun yanında deney ve kontrol grubu saldırganlık puanları yönünden t testiyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca her bir dindarlık eğilimindeki kişiler, deney ve kontrol grubu olarak saldırganlık puanları yönünden karşılaştırılmıştır. Bu nedenle 2 (ölümlülüğün hatırlanması ve sınav koşulu) X 4 (dindarlık boyutları; heterodoksi, ortodoksi, dindışılık, köktendincilik) faktörlü araştırma desenine uygun varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

III. 1. 1. Deney ve Kontrol Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

Burada dini dünya görüşleri tehdit edildiğinde, ölümlülüğün hatırlatılıp hatırlatılmamasının, saldırganlık puanlarında farklılığa sebep olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, deney ve kontrol grubunun saldırganlık ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı t testi ile çözümlenmiştir. Yapılan t testi sonuçları Tablo. 7' de verilmiştir.

Tablo. 7. Deney ve Kontrol Grubunun Saldırganlık Puanı Ortalamalarının Karşılaştırılması

	DeneySEL Koşul	N	Ortalama	S	sd	t	p
Saldırganlık puanı	Deney grubu	80	23,50	10,04	158	5,493	.000
	Kontrol grubu	80	16,11	7,9			

Ölümlülüğün belirginleşmesi ve dini eğilimlerin tehdit edilmesi durumunda deney grubundaki öğrencilerin saldırganlık ortalamasının, ölümlülüğün belirgin olmadığı ancak dini eğilimlerin tehdit edildiği kontrol grubu saldırganlık arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu bulunmuştur ($t_{(79)} = 5,493$; $p < .05$). Deney grubu, kontrol grubuna göre daha

saldırandır. Bu bulgu, deney grubunda olma ile kontrol grubunda olma arasında anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir.

III. 1. 2. Deney ve Kontrol Grubunun Dindarlık Eğilimine Göre Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

Farklı dini eğilimlere sahip bireylerin, ölümlülüklerinin belirginleşmesine bağlı olarak dini inançları tehdit edildiğinde, saldırganlık düzeyleri arasında farklılaşmanın belirginleştirilmesi araştırmanın temel amacıdır. Araştırmada, bu amaçla ANOVA istatistiksel analiz yöntemi kullanılmıştır. 2X4 Faktöriyel ANOVA sonuçları Tablo. 9' da ve Şekil. 2' de verilmiştir.

Tablo.8. 2X4 Faktöriyel ANOVA Sonuçları

Bağımlı Değişken: Saldırganlık

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F	P
Dindarlık Eğilimleri	2183,006	1	2183,006(a)	6,612	,078
	3369,369	3	1123,123		
	509,569	3	169,856(b)		
Deney ve kontrol grubu	2183,006	1	2183,006	12,852	,037
	509,569	3	169,856(b)		
Dindarlık eğilimleri & deney ve kontrol grubu	509,569	3	169,856	3,419	,019
	7551,050	152	49,678(c)		

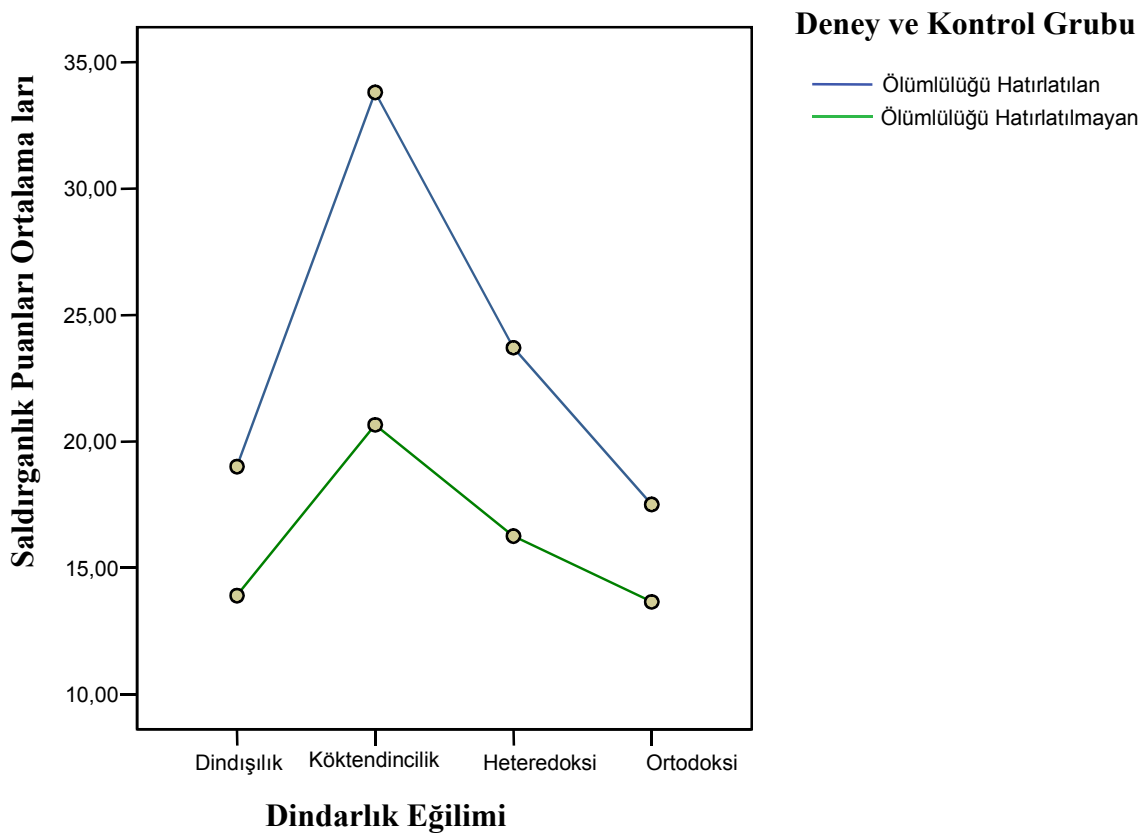
a= deney ve kontrol grubu

b= dindarlık eğilimleri & deney ve kontrol

c= hata

Yapılan 4X2 Faktöriyel ANOVA analiz sonuçlarına bakıldığında, dindarlık eğilimi temel etkisinin saldırganlık puanları yönünden anlamlı olmadığı bulunmuştur ($F_{(3, 152)}= 6,612, p> .05$). Bunun aksine grup (deney ve kontrol grubu) temel etkisinin saldırganlık puanları yönünden anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(3, 152)}= 12,852, p> .05$). Ayrıca dindarlık eğilimleri ve gruplar ortak etkisine bakıldığında, saldırganlık puanlarının farklılaştığı görülmektedir ($F_{(3,159)} = 3,419, p< .05$). Dolayısıyla dindarlık eğilimlerine, deney ve kontrol grubunda yer almalarına göre saldırganlık puanları değişmektedir.

Şekil 2- Dindarlık Eğilimlerinin, Deney ve Kontrol Grubunda Olmanın Saldırganlık Puanları Üzerindeki Ortak Etkisi

Köktendinci öğrencilerin saldırganlık puanları ortalamalarının, diğer dindarlık eğilimlerinden anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu sonuç, şu ana kadar yaptığımız istatistiksel analiz sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Dindarlık eğilimleri ve gruplar ortak etkisini daha iyi açıklayabilmek için bağımsız t - testleri ve tek yönlü ANOVA'lar kullanılmıştır. dindarlık eğilimlerinin her biri için deney ve kontrol grubunda fark olup olmadığını anlamak için bağımsız t testleri yapılmıştır. Heterodoksi (Tablo.9), ortodoksi (Tablo.10), dindışılık (Tablo.11), köktendincilik (Tablo.12) dini eğilim grubundaki öğrencilerin t testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo. 9. Heterodoksi Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

	Heterodoksi dindarlık boyutu	N	Ortalama	S	sd	t	p
Heterodoksi grubunun saldırganlık puanları	Deney grubu	20	23,7000	9,2344	38	2.9	.006
	Kontrol grubu	20	16,2500	6,8355			

Heterodoksi dini eğilimine sahip öğrencilerin ölümlülüğün belirginleşmesi ve dini eğilimin tehdit edilmesi durumunda saldırganlık ortalamaları; ölümlülüğün belirgin olmadığı ve dini eğilimin tehdit edildiği durumdaki saldırganlık ortalamasından yüksek

düzeyde farklılık göstermektedir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir (t (38): 2.9, p< .05).

Tablo. 10. Ortodoksi Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

	Ortodoksi dindarlık boyutu	N	Ortalama	S	sd	t	p
Ortodoksi grubunun saldırganlık puanları	Deney grubu	20	17.5	4.5248	38	3.035	.004
	Kontrol grubu	20	13.65	3.4225			

Ortodoksi dini eğilimine sahip öğrencilerin ölümlülüğün belirginleşmesi ve dini eğilimin tehdit edilmesi durumunda saldırganlık ortalamaları; ölümlülüğün belirgin olmadığı ve dini eğilimin tehdit edildiği durumdaki saldırganlık ortalamasından yüksek düzeyde farklılık göstermektedir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir (t (38): 3.035, p< .05).

Tablo. 11. Köktendincilik Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

	Köktendinci dindarlık boyutu	N	Ortalama	S	sd	t	P
Köktendinci grubunun saldırganlık puanları	Deney grubu	20	34.7	6.3337	38	6.007	.000
	Kontrol grubu	20	20.65	8.3242			

Köktendincilik dini eğilimine sahip öğrencilerin ölümlülüğün belirginleşmesi ve dini eğilimin tehdit edilmesi durumunda saldırganlık ortalamaları; ölümlülüğün belirgin olmadığı ve dini eğilimin tehdit edildiği durumdaki saldırganlık ortalamasından yüksek düzeyde farklılık göstermektedir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir (t (38): 6.007, p< .05).

Tablo. 12. Dindışılık Grubunun Saldırganlık Puanlarının Karşılaştırılması

	Dindışı dindarlık boyutu	N	Ortalama	S	sd	t	p
Dindışı grubunun saldırganlık puanları	Deney grubu	20	19	9.4925	38	2.086	.044
	Kontrol grubu	20	13.9	5.4280			

Dindışılık dini eğilimine sahip öğrencilerin ölümlülüğün belirginleşmesi ve dini eğilimin tehdit edilmesi durumunda saldırganlık ortalamaları; ölümlülüğün belirgin olmadığı ve dini eğilimin tehdit edildiği durumdaki saldırganlık ortalamasından yüksek düzeyde farklılık göstermektedir ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı düzeydedir (t (39): 2.086, p< .05).

Ayrıca deney ve kontrol grubu için ayrı ayrı dindarlık eğilimleri arasındaki farkı anlamak için tek yönlü ANOVA'lar yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo. 13. Deney Grubunun ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	3247,600	3	1082,533	18,025	,000
Gruplar içi	4564,400	76	60,058		
Toplam	7812,000	79			

Ölümlülükleri hatırlatılan yani belirginleştirilen, ortodoksi, heterodoksi, köktendincilik ve dindışılık dindarlık eğilimlerinden herhangi birinde yer alan öğrencilerin saldırganlık eğilimleri arasında anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu görülmektedir ($F_{(3,79)}=18,025$, $p < .05$). Dolayısıyla dindarlık eğilimlerinin de kendi içlerinde, saldırganlık puanları yönünden değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu anlamlı farklılığı görmek için Post Hoc analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo. 14. Deney Grubu Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Bağımlı Değişken: Saldırganlık
Scheffe

Dindarlık Eğilimi	Dindarlık Eğilimi	Ortalama Fark	sd	p
Dindışılık	Köktendincilik	-14,80000(*)	2,45067	,000
	Heterodoksi	-4,70000	2,45067	,306
	Ortodoksi	1,50000	2,45067	,945
Köktendincilik	Dindışılık	14,80000(*)	2,45067	,000
	Heterodoksi	10,10000(*)	2,45067	,001
	Ortodoksi	16,30000(*)	2,45067	,000
Heterodoksi	Dindışılık	4,70000	2,45067	,306
	Köktendincilik	-10,10000(*)	2,45067	,001
	Ortodoksi	6,20000	2,45067	,103
Ortodoksi	Dindışılık	-1,50000	2,45067	,945
	Köktendincilik	-16,30000(*)	2,45067	,000
	Heterodoksi	-6,20000	2,45067	,103

Deney koşulunda, köktendinci eğilimlere sahip öğrencilerin saldırganlık puanı ortalaması, dindışı, ortodoksi ve heterodoksi dini eğilimlerine sahip öğrencilerin saldırganlık puanı ortalamalarından anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Aynı şekilde diğer dini eğilim gruplarının saldırganlık ortalamaları yalnızca köktendinci eğiliminde olan kişilerin saldırganlık ortalamalarıyla farklılaşmaktadır.

Tablo. 15. Kontrol Grubunun ANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar arası	631,337	3	210,446	5,355	,002
Gruplar içi	2986,650	76	39,298		
Toplam	3617,988	79			

Ölümlülükleri hatırlatılmayan, ortodoksi, heterodoksi, köktendincilik ve dindışılık dindarlık eğilimlerinden herhangi birinde yer alan öğrencilerin saldırganlık eğilimleri arasında anlamlı düzeyde farklılaşma olduğu görülmektedir ($F_{(3,79)} = 5,355, p < .05$). Buna göre sadece ölümlülüğün hatırlatılması değil aynı zamanda bireyin kabul ettiği dini eğilimin de saldırganlık puanları üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

Tablo. 16. Deney Grubu Çoklu Karşılaştırma Sonuçları

Bağımlı Değişken: Saldırganlık
Scheffe

Dindarlık Eğilimleri	Dindarlık Eğilimleri	Ortalama Fark	sd	p
Dindışılık	Köktendincilik	- 6,75000(*)	1,98237	,013
	Heterodoksi	-2,35000	1,98237	,705
	Ortodoksi	,25000	1,98237	,999
Köktendincilik	Dindışılık	6,75000(*)	1,98237	,013
	Heterodoksi	4,40000	1,98237	,187
	Ortodoksi	7,00000(*)	1,98237	,009
Heterodoksi	Dindışılık	2,35000	1,98237	,705
	Köktendincilik	-4,40000	1,98237	,187
	Ortodoksi	2,60000	1,98237	,634
Ortodoksi	Dindışılık	-,25000	1,98237	,999
	Köktendincilik	- 7,00000(*)	1,98237	,009
	Heterodoksi	-2,60000	1,98237	,634

Kontrol koşulunda, köktendinci dini eğilime sahip öğrencilerin saldırganlık ortalamalarının, dindışı ve ortodoksi dini eğilimlerine sahip öğrencilerin saldırganlık ortalamalarından anlamlı düzeyde farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kontrol koşulunda köktendinci ve heterodoksi dini eğilimlerine sahip öğrencilerin birbirlerine yakın saldırganlık ortalamalarına sahip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla ölümlülüğün hatırlanmasının yanında dini eğilimlerin özelliklerinin de saldırganlık ortalamalarının farklılaşmasında büyük rolü olduğu söylenebilir.

Deney ve kontrol grubunun sayıları, ortalama ve standart sapma puanları Tablo. 17' de verilmiştir.

Tablo. 17. Deney ve Kontrol Grubunun Sayıları, Ortalama ve Standart Sapma Puanları

	Ölümlüğün Belirginliği (Deney Grubu) N= 80		Sınav Koşulu (Kontrol Grubu) N= 80		N
	X	S	X	S	
Dindarlık Eğilimleri					
Dindışı	19	9.49	13.9	5.43	40
Köktendinci	33.8	6.66	20.65	8.32	40
Heterodoksi	23.7	9.23	16.25	6.84	40
Ortodoksi	17.5	4.52	13.65	3.42	40

Deney ve kontrol grubunun ortalamalarına bakıldığında her iki grupta saldırganlık eğilimlerine göre farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre deney grubundaki köktendinci (X= 34), heterodoksi (X= 24), dindışı (X= 19) ve ortodoksi (X= 18) eğilimindeki kişilerin ortalamaları, kontrol grubundaki köktendinci (X= 8,3), heterodoksi (X= 6,8), dindışı (X= 5,4) ve ortodoksi (X= 3,4) eğilimindeki kişilerin ortalamalarından daha yüksektir. Buna göre, deney grubundaki kişiler, kontrol grubundaki kişilere göre, ölümlülükleri hatırlatıldığında daha saldırgan eğilimler göstermektedirler. Ayrıca her iki grupta, saldırgan eğilimleri bakımından en yüksek puanları alanlar, köktendinci eğilimindeki

kişilerdir. Bunun yanında her iki grupta da en düşük saldırganlık puanını alanlar, ortodoksi eğilimindeki kişilerdir.

IV. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma terör yönetimi kuramını test etmek üzere planlanmıştır. Bireylerin ölümlülüğü belirgin hale geldiğinde, ortaya çıkan terörü, endişeyi yatıştırmak ve uyumu yeniden kurmak üzere dünya görüşünün bir tampon olarak devreye gireceği, kuramın ana öngörüsüdür. Bu öngörünün doğruluğunu test etmek üzere araştırmamızda bireylerin dini eğilimleri kültürel dünya görüşü olarak kabul edilmiş ve dini eğilimin ölüm karşısında tampon olma işlevi deneysel bir yöntemle test edilmiştir. Diğer bir ifade ile, bu çalışmanın amacı, değişik dini eğilime sahip öğrencilerin, ölümlülüğün belirginleşmesi durumunda, kendi dini inancını korumasını ve buna karşı olanlara ilişkin saldırganlık tepkilerini açıklamaktır. Buradan hareketle araştırmamızın bir diğer amacı ölümlülüğün belirgin olduğu ve olmadığı durumlarda, farklı dini eğilimlere sahip bireyler arasında saldırganlık tepkilerinin farklılaşmasını incelemektir. Araştırmamızda bu iki amaç doğrultusunda denenceler oluşturulmuş ve deneysel bir çalışma ile denenceler sınanmıştır.

Literatürde dini eğilimleri dünya görüşü olarak alan ve TYK'yi test eden oldukça sınırlı sayıda araştırma vardır. Bunlarda genelde iki farklı dini inanca sahip olan bireyler ve ülkeler bakımından karşılaştırmalar yapılmıştır. Greenberg ve arkadaşları (1997), Hristiyan ve Yahudi denekleri kullanarak TYK'yi sınamışlardır. Jonas ve Fischer (2006), bireylerin içten ve dıştan dindarlık eğilimlerine bakarak çalışmalarını yapmışlardır. Bunun yanında literatürdeki TYK'yi, bireylerin dünya görüşlerini tehdit ederek, test eden çalışma sonuçlarına bakıldığında, ölümlülüğü hatırlatılan bireylerin daha tepkisel, saldırganlık eğilimleri gösterdikleri bulunmuştur (Solomon ve ark.,1998, Van den Bos, 2005, McGregor ve ark., 1998). Ülkemizde İslam dini içindeki eğilimlerin

kavramsallaştırılmasına ve bağımsız boyutlar halinde yapılaştırılmasına yönelik bütüncül bir çalışmanın (Yetim, 2000) TYK bakımından test edilmesi ilk kez bu çalışma ile gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifade ile ülkemiz bireylerinin önemli bir çoğunluğunun sahip olduğu dini eğilimler gözetilerek kuram ilk kez test edilmektedir. Bu özelliği bakımından çalışma literatürdeki eksikliği gidermesi bakımından orijinal bir çalışma özelliği gösterebilir.

Yapılan deneysel çalışma sonucu elde edilen bulgular kuramsal temel çerçevesinde ortaya konulan denencelerimizi desteklemiştir. Diğer bir ifade ile bu çalışmada elde edilen bulgular terör yönetimi kuramının dünya görüşü bakımından öne sürdüğü rasyoneli (Rosenblatt ve diğ., 1989; Greenberg ve diğ., 1990; Solomon ve diğ., 1998) destekler niteliktedir. Dini eğilimi tehdit edilen ve ölümlülüğü hatırlatılan bireyler, dini eğilimi tehdit edilen ancak ölümlülüğü belirgin hale getirilmeyen bireylere göre anlamlı bir düzeyde daha fazla saldırganlık puanları almışlardır. Bu bulgu, TYK'nin ölümlüğün belirginleşmesi durumunda bireylerin kendi dünya görüşlerine daha çok sarılacakları ve dünya görüşlerini tehdit eden düşünce, eylem ve inanışlara karşı saldırgan davranacakları öngörüsünü (McGregor ve diğ., 1998) desteklemektedir. Böylece ülkemiz öğrencileri bakımından dini eğilimlerin ölüm karşısında kültürel bir tampon işlevi gördüğü belirgin hale gelmiştir. Dini eğilimler gerçek veya sembolik ölümsüzlük güvencesi vererek, bireylerin karşı karşıya kaldıkları ölümlülük ve yok olma dehşetinden onları korurlar (Van Den Bos ve diğ., 2006; Greenberg ve diğ., 1990; Jonas ve Fischer, 2006). Bu bakımdan ele aldığımız tüm dini eğilimlerin (köktendincilik, heterodoksi, ortadoksi, dindışı) bu işlevi gördükleri açığa çıkmıştır.

Araştırmamızda bireylerin kendi dini eğilimlerini bağlılığı, dini eğilimler alt ölçeklerine verilen tepki dağılımlarında iki standart sapma ve üzerinde bulunan bireylerin dini eğilim gruplarına seçilmesi ile denetlenmiştir. Böylece gruplarda yer alan öğrencilerin dini eğilimlere bağlılık düzeyinin yüksek olması gözlemlenmiştir. Dolayısıyla elde edilen bu bulgu, ölümlülüğün belirginleşmesinin bir inanca bağlı bireylerde yarattığı net etkiyi göstermektedir. Dini eğilimlere bağlılık düzeyi farklılaştığında ortaya çıkan saldırganlık tepkilerinin de farklılaşması beklenebilir. Araştırmamızda net etkiyi gösterebilmek amacıyla dini eğilimlere yüksek oranda bağlı bireyler seçilmiştir.

Dini eğilimler, ölümlülüğün belirginleşmesi koşulunda kendi inancını tehdit edenlere gösterilen saldırganlık düzeyleri bakımından karşılaştırıldığında, köktendinci eğilimin diğer dini eğilimlere göre daha yüksek saldırganlık ortalamasına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Köktendinci eğilime sahip öğrenciler hem ölümlülüğün belirgin olduğu hem de olmadığı koşulda inancını tehdit eden bireylere en fazla saldırganlık tepkisi veren grup olmuştur. Bu bakımdan elde edilen bulgu ilgili konudaki denencemizi desteklemektedir. Köktendincilik dini, yaşamın tüm alanları için rehber alma ve dini bir yaşam biçimi olarak sürdürme anlamlarına gelmektedir. Giyim kuşam, evlilik tercihi, aile yaşantısı, iş yaşamı, politik yaşam, boş zaman faaliyetleri gibi pek çok yaşam alanında köktendinciler toplumdaki diğer gruplardan belirgin bir şekilde ayrılırlar. Olguya TYK açısından baktığımızda köktendinci bireylerin ölümlülük konusunda yatıştırıcı kaygı tamponlarının teklediği (din) ve bu tamponun önemine olan yüklemelerin belirginleştiği söylenebilir. Böylece, birey ölümsüz olacağı ve cennete gideceği bilgisine sıkı sıkıya inanarak, intihar eylemlerinde bulunabilmektedir. Bu olgu köktendincilerin terör eylemleri ile ilişkisini açıklayabilmektedir. Yine köktendincilerin kendi inancına karşı koyan, onu eleştiren, kişi,

kurum ve kuruluşlara karşı saldırganlığı makul gördüğü, saldırganlığı meşrulaştırdığı bilinmektedir. Köktendinciler kendilerine göre en doğruya sahiptirler ve en iyi düşünürler (Ülkü, 1997). Dolayısıyla kendileri gibi düşünmeyenleri karşı saldırganca davranmaktan kaçınmazlar (Cirhinlioğlu, 2004).

İslam dininde var olan gaza ve cihat olguları, köktendinciliğin saldırganlıkla ilişkisini tetiklemektedir (Cirhinlioğlu, 2004). Terör yönetimi kuramına göre dünya görüşleri, kırılğan yapıya sahiptirler. Kırılğan yapının güçlü olması çok kişi tarafından kabul görmesine ve geçerli sayılmasına bağlıdır (McGregor ve diğ.,1998, Rosenblatt ve diğ., 1989). Dolayısıyla köktendinci olan kişiler, kendi içlerinde inançlarını güçlü göstermek, geçerli kılmak adına, inançlarının kendilerine sağlayacağı koruma ve güvenlik duygusunu kesinleştirme güdüsü ile hareket edeceklerdir. Buradan hareketle diğerlerini kendilerine uydurmak için daha çok çaba göstereceklerdir. Bu amaçla her türlü yolu deneyeceklerdir.

İslamın tasavvufi anlayışını ve daha çok Alevi-Bektaşî yorumunu içeren heterodoksi dini eğilimine sahip öğrenciler saldırganlık puanlarının yüksekliği bakımından ikinci sırada yer almıştır. Bu durum hem ölümlülüğün belirgin olduğu hem de belirgin olmadığı koşullar için geçerlidir. Genelde tasavvufi/sufî İslam anlayışı özelde Alevilik/Bektaşîlik dine içten bağlanmayı, dini bir gönül dini olarak görmeyi içermektedir (Ocak, 2005). Bu eğilimlere sahip olan birey kendi içinde yaptığı çeşitli yolculuklarla, varoluşuna ilişkin çeşitli içgörülerle yaradanı ile bir olmaya, içindeki tanrısal özü ortaya çıkarmaya çalışır. Bunu gerçekleştirmeye çalışırken dış kural ve vecibeler yerine içsel bağlılığı ve sevgiyi temel alır. Yine bu anlayışın yaşamın tüm alanlarında bireyin kendini

denetlenmesini, kendini bilerek davranmasını öngördüğü bilinmektedir. Kişi yalnızca ibadette değil, günlük ilişkilerde de kendini bilerek, kendi istek ve çıkarlarını gemleyerek (eline-diline-beline hakim ol) davranmalıdır. Bu nedenle heterodoksi inancının sosyal yaşam içerisinde sıkı bir denetimi getirdiği söylenebilir. Bireyler heterodoks inançlarını korumalı ve birbirlerine davranmalarında onları rehber almalıdır (Ocak, 2005). Bu bakımdan heterodoksinin tıpkı köktendincilik gibi bireyin yaşamını kapsayıcı ve genel önergeler içerdiği söylenebilir. Hem dünyevi ilişkileri hem de manevi dünyayı kapsayan bu anlayış, inananlar bakımından “evrensel” olan genellemeleri içeren bağımsız bir inanış gibi gözükmektedir. Böylece bu inanışın tehdit edilmesinin saldırgan tepkilere yol açması makul gibi görünmektedir.

Yine ülkemizde heterodoks inançlara sahip bireylerin tarih boyunca inançları nedeni ile çeşitli baskı, istismar ve kısımlara uğradıkları bilinen bir gerçektir. Yalnızca cumhuriyet tarihinin yakın dönemli olayları (Malatya, Kahramanmaraş, Çorum ve Sivas olayları gibi) bile bu olgunun sıcaklığına işaret etmektedir (Gölbaşı, 2008). Ayrıca dini inanç bakımından azınlıkta olma ve çoğunluğun ibadetinden sapma, bu kişilerin ayrı düşmelerine, ayrımcılık algılamalarına, dışlanmışlık duygularına yol açmış olabilir. Çoğu heterodoksi inancında olan kişilerin yakın zamana kadar kendilerini gizlemesi (Ocak, 2005), bu olguyu açıklamaktadır. Bu süreç içerisinde birey kendi inançları, yaşayışı konusunda duyarlı ve kırılabilir hale gelmektedir. Kendi inanışına ve yaşama biçimine yönelik imaları daha fazla tehdit gibi algılamaktadır. Tüm bu nedenler heterodoks dini eğilimli öğrencilerin kendi inancını tehdit eden bireylere saldırgan tepkiler göstermesine yol açabilir.

Terör yönetimi kuramı açısından heterodoksi eğilimine sahip bireylerin kendi ölümsüzlük güvencesini sağlayan inançlarını tehdit altında görüyor olmaları ve buna saldırganlık ile tepkide bulunmaları anlamlıdır. Bu grubun varoluşunun öne çıkan boyutu kendi inanış eğilimleridir. Bu eğilimlere olan tehdit doğrudan grubun varoluşuna yöneliktir. Diğer bir ifade tarihsel gelişim boyunca heterodoksi inancında olan bireyler kendi “ölümsüz”lüğünü grubun varlığına, asimile olmamaya bağlamışlardır. Birey grubun devamlılığının kendi ölümsüzlüğü anlamına geldiğini (McCauley, 2000) duyumsamaktadır. Böylesi merkezi bir ögenin tehdidinin varlığın ortadan kalkmasına yönelik olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Saldırganlık tepkisi ortalaması bakımından üçüncü sırada dindışı eğilimlere sahip öğrenciler gelmektedir. Dindışılık, ateizmi ve deizmi içerisine alan dine karşı genel tavır alışını kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, bu bireylerin yaşamında din ve onun getirilerine yer yoktur. Bu bağlamda bu kişilerin saldırganlık puanlarının diğer iki gruba göre düşüklüğünün nedeni, onların dünya görüşlerinin çeşitliliği ve esnekliğine, doğaya ilişkin pozitivist inançları taşımalarına bağlanabilir. Ölümü korku ve dehşet yaratan bir olgu olması bakımından daha makul değerlendirebilirler. Dindışı ve ateist bir birey kültürün kendisine sunacağı ölümsüzlük tamponunu reddetmektedir. Öldükten sonra yaşamayacağına, toprak olacağına inanır. Ancak bu bireyin ölümden kurtulma anlamında güçlü sembolik ölümsüzlük tamponları olabilir. Bilimsel düşünce yoluyla, bilimin gelişmesi yoluyla inançlarının ölümsüz kalacağına inanabilir (Pyszczynski ve diğ., 2000). Yine birey hayatta iken yaşama ve topluma yaptığı katkılarla, eserlerle öldükten sonra da adından söz edilmesini ister.

Yine ezici çoğunluğun az ya da çok dine inandığı bir toplumda din dışı kalmak, kararlı bir duruşu içermektedir. Çalışmamız üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığından, bu bireyler rahatlıkla görüşlerini sergilemişlerdir. Ülkemiz genelinde bu bireylerin daha az oranında olacağı ve böyle bir çalışmaya katılmada ciddi çekinceler taşıyacakları söylenebilir. Sonuçta deist ya da ateist olmak önemli oranda toplum baskısından kurtulmuş olmayı ve farklılığı kararlılıkla savunmayı gerektirir. Bu eğilimlere sahip bireyler inançları üzerinde titizlikle durabilirler ve inançlarına ilişkin tehditlere saldırgan tepkiler gösterebilirler. Böylece, araştırmamızda dindışı eğilim bakımından ileri sürdüğümüz denencenin doğrulandığı görülmektedir. Bu bireyler ölümlülük belirgin hale geldiğinde, gelmeyen gruba göre kendi inançlarını tehdit eden bireylere karşı daha saldırgan davranmışlardır. Bu bulgu TYK'nin kültürel dünya görüşünün sembolik ölümsüzlük sunması ve böylece bireydeki ölüm terörünü yatıştırması öngörüsünü desteklemektedir.

Saldırganlık puanları bakımından son sırada ortodoksi dini eğilim grubu yer almaktadır. Bu grup ölümlülük belirgin olduğunda ve olmadığına kendi inançlarını tehdit eden bireylere diğer inanç eğilimlerine göre en az saldırganlık tepkisinde bulunmuştur. Ancak bu grubun kendi içinde saldırganlık tepkisine baktığımızda, deney koşulunda anlamlı olarak daha fazla ortalamanın olduğu ve farkın anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile ortodoks inançlar kişilerin ölüm karşısında yaşadığı dehşet ve endişeyi uygun şekilde yatıştırmakta ve ölümsüzlük güvencesi vermektedir. Bu bakımdan elde edilen bulgu ilgili konudaki denencemizi desteklemektedir.

Dinin temel kurallarına, naslarına inanma ve farzlarını yerine getirme ile sınırlı olan ortodoks dini eğilim, ülkemiz bireylerinin çoğunluğunun sahip olduğu eğilimdir. Ülkemiz

bireyleri elverdiğince dinin temel kurallarını yerine getirirken, yaşamın diğer alanlarında farklı inanç ve dünya görüşlerini, farklı yaşayışları sürdürebilirler. Oruç, kandil, cuma namazı, bayramlar gibi temel inanç ritüellerini yerine getirme, bu anlayışın merkezini oluşturur (Taştan, 1999). Bireyin dinin kitabi yönünü yaşamasına yönelik hareket etmesi onun inancını hayatının her alanına yansıtmadığına, dini dış odaklı olarak yaşadıklarına işaret etmektedir. Ortodoks dini eğiliminde olan birey, bir taraftan yasak olmasına rağmen içki içer, diğer taraftan cuma namazlarını özellikle kılmaya dikkat eder.

Ülkemizde Ortodoks dini eğilimde olan bireylerin nüfusun çoğunluğunu oluşturmaları, devletin idaresinde daha çok bu eğilimde olan bireylerin bulunması, bu dini eğilimin geçerli olmasını ve bireyin ölümün belirginliğiyle oluşan dehşet karşısında kendini güvende hissetmesini sağlayabilir. Yani birey kendi dinsel eğiliminin doğruluğunu çoğunluklar ve toplumun tarihsel geçmişi ile geçerli kılmaktadır. Çoğunluğun inandığı bir anlayışın verdiği güvenle ölümlülüğe karşı diğer gruplardan daha toleranslı olabilir. Ortodoksi dini eğilimler, terör yönetimi kuramının öngördüğü kesin ve sembolik ölümsüzlük güvencesini sağlamaktadır. Dinsel bakımdan cenneti vadeden bu eğilim, toplumsal devamlılık bakımından sembolik ölümsüzlüğü de sunmaktadır. Böylece her iki yönden de ölümlüğe karşı kendini güvende hisseden bireyin, kendi inancını tehdit eden görüşleri daha az oranda dikkate alması olasıdır.

Çalışmada engellenme-saldırganlık kuramı ve bilişsel kuram içinde değerlendirme yapılabilir. Çünkü bireylerin inandıkları dini eğilimlerini tehdit etmek, onların tahrik edilmesine dolayısıyla bireylerin kendilerini engellenmiş hissetmelerine neden olabilir (Bilgin, 2000). Engellenmiş bireyde bu duruma çeşitli saldırıganlık tepkileri ile karşılık

verebilir. Bunun yanında bilişsel kuram açısından da değerlendirme yapılacak olursa, bireylerin dini eğilimlerini tehdit eden yazılar, bireyler tarafından düşmanca yorumlanabilir. Bu da bireylerin saldırgan tepkiler göstermelerine neden olabilir.

Kendilerini içinde yer aldıkları dini gruplarla ifade eden, dini eğilimleriyle özdeşleşen bireyler, kendi dini gruplarının dışında yer alan bireylere karşı, özellikle de kendi çıkarlarına yönelik bir tehdit algıladıkları zaman, daha olumsuz değerlendirmeler yapmakta ve onlara karşı daha saldırgan davranma eğilimindedirler (Maton ve diğ., 2005). Dolayısıyla sadece ülkemizde değil dünya genelinde, din adına terör eylemleri ve saldırganca mücadelelerin yapılması gerçeğiyle birlikte dindarlık ve saldırganlığın birbirlerini ne şekilde etkiledikleri yönünde bir çalışma yapmak, insanların davranışlarının altında yatan nedenleri keşfetmek açısından oldukça önemlidir. Bireylerin kendinden olana ve olmayana nasıl davrandığını, kendi inancı uğruna neden her türlü tehlikeye girdiğini, terör yönetimi kuramı açısından değerlendirmek fazlasıyla açıklayıcı olacaktır. Bununla birlikte, ülkemizde din olgusunun bireylerin hayatında önemli yer tutması, ülkemiz insanının dünya görüşü olarak dini kabul etmesi, yaşamını bu yönde sürdürmesi, çalışmamızın önemini arttırmaktadır.

Çalışma, Türkiye' nin sadece Mersin ilinde bulunan Mersin Üniversitesi' ndeki öğrenciler üzerinde yapıldığından sınırlı sayıda bir örneklem kullanılarak yapılmıştır. Bunun yanında din olgusunun, ülkemiz için bilhassa siyasi sebeplerle hassas bir konu olması çok sayıda kişiye ulaşmada sınırlılık getirmiştir. Ülkemizde benzer çalışmaların farklı bölgelerde, yetişkinler ile ve geniş bir örneklem grubu ile yapılması, din olgusunun

saldırganlık eğilimleriyle ne şekilde etkileştiğini saptamak ve bu yöndeki çatışmaların kaynağını keşfederek, buna ilişkin çözüm yolları aramak bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akyüz, N. ve Çapcıoğlu, M. (2008). *Din sosyolojisi* (1. basım). İstanbul: İnsan Yayınları.

Argyl, M. ve Beit- Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion* (1. basım). London: Routledge& Kegan Paul.

Arslanoğlu, İ. (2001). Kùltür ve medeniyetler kavramı, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 9, 81-90.

Bandura, A.ve Walters, R. H. (1963). Reinforcement patterns and social behavior: aggression. E I. Megargee ve J. E. Hokanson (Ed.), *The dynamics of aggression: individual, group, and international analyses* içinde (ss. 37-38). New York: Harper & Row, Publisher. 1. baskı.

Bandura, A. (1978). Social learning theory of aggression, *Journal of Communication*, 6, 12-26.

Bandura, A. (1979). Psychological mechanisms of aggression. R.G. Geen ve E. I. Donnerstein (Ed.), *Aggression, theoretical and emprical reviews* içinde (ss. 2-7). New York: Academic Pres. 1. baskı.

Berkowitz, L. (1988). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.

Berkowitz, L.(1993). *Aggression: its causes, consequences and control*. New York: Mcgraw-Hill.

Bilgin, N. (Edit.) (2000). *Sosyal psikolojiye giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bordens, K. S. ve Horowitz, I. A. (1995). *Social psychology* (1. basım). California: Mayfield Publishing Company.

Buss, H. A. (1961). *The psychology of aggression*, New York: John Wiley & Sons, Inc.

Budak, S. (2000). *Psikoloji sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Challege F. (2002). *Dinler tarihi*. (Çev: Samih Tiryakioğlu) İstanbul: Varlık Yayınları.

Cirhinlioğlu, Z. (2004). *Terör ve toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Çığ, M. İ. (2006). *Gilgameş, tarihte ilk kral kahraman*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Dechense, M., Pyszczynski, T., Arndt, J., Ransom, S., Sheldon, M. K., Van Knippenberg, A.ve Janssen, J. (2003). Literal and symbolic immortality: the effect of evidence of literal immortality on self-esteem striving in response to mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 722-737.

Dollard, J., Doob, L. W. , Miller, Neal E. ve Mowrer, O. H. , Sears, R. R. (1939). Frustration and aggression. E. I. Megargee ve J. E. Hokanson (Ed.), *The dynamics of aggression: individual, group, and international analyses* içinde (ss. 22-32). New York: Harper & Row Publisher.

Fischer, P. ve Jonas, E. (2006). Terror management and religion: evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 553-567.

Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith, J.M. (2003). *Sosyal psikolojiye giriş*. (Çev. Ali Dönmez) Ankara: İmge Yayınları.

Freud, S. (1999). *Uygarlık, toplum ve din*. (Çev. Emre Kapkın) İstanbul: Payel Yayınevi.

Fromm, E. (2006). *Psikanaliz ve din*. (Çev. Elif Erten) İstanbul: Say Yayınları

Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S.ve Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory II: the effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308-318.

Glock, C. ve Stark, R. (1966). *Christian beliefs and anti-semitism*, New York: Harper and Row.

Gölbaşı, H. (2008). Modernleşmeyi engelleyen arkaik bir çatışma sorunu: Alevi- Sünni çatışmasının arka planı. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9, 39-61.

Güngör, E. (1986). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Haviland, C. (2002). *Kültürel antropoloji*. (Çev: Hüsamettin İnaç ve Seda Çiftçi) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Holm, N.G. (2004). *Din psikolojisine giriş*. (Çev: Abdulkerim Bahadır) İstanbul: İnsan Yayınları.

Hunsberger, B. ve Jackson, M. L. (2005). Religion, meaning and prejudice. *Journal Of Social Issues*, 61, 807-826.

Kirman, M. A. (2004). *Din sosyolojisine giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Koltko-Rivera, M. E. (2004). The psychology of worldviews, *Review of General Psychology*, 8, 3-58.

Liechty, D. (1998). Reaction to mortality: an interdisciplinary organizing principle for the human sciences. *Zygon*, 33, 45-57.

Lorenz, K. (1963). On aggression. E. I. Megargee ve J. E. Hokanson (Ed.), *The dynamics of aggression: individual, group, and international analyses* içinde (ss. 10-11). New York: Harper & Row Publisher.

Maton, I. K. , Dodgen D. , Domingo S. R. M. ve Larson S. D. (2005). Religion as a meaning system: policy implications for the new millennium. *Journal Of Social Issues*, 61, ss. 847-869.

McGregor, H. A., Lieberman, J. D., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Simon, L. ve Pyszczynski, T. (1998). Terror management and aggression: evidence that mortality salience motivates aggression against worldview-threatening others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 590–605.

McCauley, C. (2000). Some things psychologists think they know about aggression and violence. *Teaching About Violence*, 4, 39-44. Erişim tarihi: 14 Ekim 2007, HFG Reports & Papers veritabanı.

Muro-Ruiz, D. (2002). The logic of violence. *Politics*, 22,109-117.

Ocak, A. Y. (2007). *Türk sufiliğine bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pargament, K. I., Magyar-Russell, G. M. ve Murray-Swank, N. A. (2005). The sacred and the search for significance: religion as a unique process. *Journal of Social Issue*, 61, 665-687.

Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (1997). Why do we need what we need? a terror management perspective on the roots of human social motivation. *Psychological Inquiry*, 8, 1-20.

Pyszczynski, T., Greenberg, J. ve Solomon, S. (2000). Proximal and distal defense: a new perspective on unconscious motivation. *Current Directions in Psychological Science*, 9, 156-159.

Ramirez, J. M. ve Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity) some comments from a research project. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 3, 276-291.

Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. ve Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory I: the effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681-690.

Routledge, C. ve Arndt, J. (2007). Self sacrifice as self- defence: mortality salience increases efforts to affirm a symbolic immortal self at the expense of the physical self. *European Journal of Social Psychology*, 38, 531 – 541.

Schumaker, J. F. (1997). Religious motivation across cultures. D. Munro, J. F. Schumaker ve S. C. Carr (Ed.), *Motivation and culture* içinde (ss. 193-210). New York: Routledge. 1. baskı.

Schwartz, H. S. (1997). Values and culture, D. Munro, J. F. Schumaker ve S. C. Carr (Ed.), *Motivation and culture* içinde (ss. 69-84). New York: Routledge. 1. baskı.

Segady, W. T. (2006). Traditional religion, fundamentalism and institutional transition in the 20th century. *Journal of Social Science*, 43, 197-209.

Simon, L., Arndt, J., Solomon, S., Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (1998). Terror management and meaning: evidence that the opportunity to defend the worldview in response to mortality salience increases the meaningfulness of life in the mildly depressed. *Journal of Personality, Cilt. 66*, 361 -379.

Solomon, S., Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (1998). Tales from the crypt: on the role of death in life. *Zygon*, 33, 9-43.

Solomon, S., Greenberg, J. ve Pyszczynski, T. (2000). Pride and prejudice: fear of death and social behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 9, 200-203.

Solomon, S., Greenberg, J., Schimel, J., Arndt, J., Pyszczynski, T. (2003). Mortality and culture. M. Schaller ve C. S. Crandall (Ed.), *The psychological foundations of culture* içinde (ss. 15-40), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.1. Baskı.

Taştan, S. (1999). Türk müslümanlığı'na eleştirel bir yaklaşım. *Köprü Dergisi*, 66, 58-62.

Taylor, S.E., Peplau, L. A. ve Sears, D. O. (2007). *Sosyal psikoloji* (Çev. Ali Dönmez)
Ankara: İmge Kitabevi.

Taysi, E. (2007). Suça ilişkin kişilerarası motivasyonlar ölçeğini Türk kültürüne uyarlama çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 10, 63-72.

Tedeschi, J. T. (1983). Social influence theory and aggression, R.G. Geen ve E. I. Donnerstein (Ed.), *Aggression, theoretical and empirical reviews* içinde (ss. 135-140). New York: Academic Press.

Terror Management Theory. (2008, Ocak 2). Erişim tarihi: 17/03/2008,
<http://www.tmt.missouri.edu>.

Ülkü, V. (1997). Fundamentalizmin dünü ve bugünü. *Köktendinciliğe Karşı Aydınlanma Konferansı 20-22 Mart 1997*, Ankara.

Van Den Bos, K., Poortvliet, P. M., Maas, M., Miedema, J. ve Van Den Ham, E. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: the impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 91-113.

Van Den Bos, K., Van Ameijde, J. ve Van Gorp, H. (2006). On the psychology of religion: the role of personal uncertainty in religious worldview defense. *Basic and Applied Social Psychology*, 28, 333-341.

Webb, E. (1998). Ernest Becker and the psychology of worldviews. *Zygon*, 33, 71-85.

Wedenoja, W. ve Sobo, E. J. (1997). Unconscious motivation and culture. D. Munro, J. F. Schumaker ve S. C. Carr (Ed.), *Motivation and culture* içinde (ss. 159-177). New York: Routledge. 1. baskı.

Yalom, I. (1999), *Varoluşçu psikoterapi*. (Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yetim, Ünsal. (2000). Bir kavramsallaştırma denemesi: dini kategorilerin alt kültür oluşumuna etkisi. *Psikoloji Semineri*, 12. 123-127. Mersin.

EK 1-

Bu araştırma yüksek lisans bitirme çalışması kapsamında yürütülmektedir. Burada üniversite öğrencilerinin inanç sistemleri, hayata bakış açıları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkiye bakılacaktır. Bu bağlamda farklı zamanlarda olacak şekilde iki aşamalı bir çalışma yapılacaktır. Birinci aşamada; şu an size verilmiş olan ölçekler doldurulacaktır. İkinci aşamada ise, ölçeklerin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Dolayısıyla bu çalışmaya katılmak istiyorsanız adınızı veya sizi hatırlatacak rumuzunuzu ve iletişim bilgilerinizi yazınız.

Ölçeklerdeki ifadeleri size en yakın gelen seçenekleri işaretleyerek ve boş bırakmadan yanıtlamanız araştırmanın güvenilir sonuç vermesi açısından önemlidir. Yanıtlarınız sonucu elde edilen veriler tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır.

Teşekkürler.

Suzan AKSÜT ÇİÇEK

Mersin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Psikoloji Bölümü

Adı-Soyadı:

Rumuz:

Ev tel:

Cep tel:

E-mail:

DEĞERLENDİRME SİSTEMİ	1	2	3	4	5	6	7
1: Tamamıyla karşıyım 2: Genelde karşıyım 3: Biraz karşıyım 4: Fikrim yok, kararsızım 5: Kısmen katılıyorum 6: Genelde katılıyorum 7: Tamamıyla katılıyorum							
1. Camide ve benzeri ibadet yerlerinde huzur buluyorum.							
2. Bana göre insanlar ibadetlerini kendi ana dillerinde yapmalıdır.							
3. Dini eğitimin toplumun ahlakını korumada vazgeçilmez bir unsur olduğunu düşünüyorum.							
4. Bence günlük ilişkiler ve dünya işlerinde dini kurallara zaman zaman uymayanlar da iyi bir Müslüman olabilir.							
5. Toplumlarda dini işleri düzenleyecek resmi bir kurumun olması gerektiğine inanıyorum.							
6. Kur'an'da bildirilen mucizelerin hepsinin gerçek olduğuna inanıyorum.							
7. Bence insanın varlığı ve kainatın düzeni Allah'ın varlığının en iyi göstergesidir.							
8. Bana göre hayat, sadece dini gerekler yerine getirilerek geçirilemez.							
9. Kanaatime göre, iyi ve dürüst bir hayat sürdürüyorsanız, camiye gitmeyebilirsiniz.							
10. Dinlerin, insanların bağımsız birer birey olmasını engellediğini düşünüyorum.							
11. Alkollü içkilerin yasaklanması gerektiğine inanıyorum.							
12. Kanaatime göre dinler, insanın doğa karşısındaki korkusu ve acizliği sonucunda ortaya çıkmıştır.							
13. İnsanların bu dünyadan çok ahireti düşünerek hareket etmesinin gerekli olduğuna inanıyorum.							

DEĞERLENDİRME SİSTEMİ	1	2	3	4	5	6	7
1: Tamamıyla karşıyım 2: Genelde karşıyım 3: Biraz karşıyım 4: Fikrim yok, kararsızım 5: Kısmen katılıyorum 6: Genelde katılıyorum 7: Tamamıyla katılıyorum							
14. Bana göre kadınların asıl görevi çocuk büyütme ve ev işleriyle ilgilenmektir.							
15. Cami, vakıf ve diğer dini kurumların çoğu zaman insanları dini duygularını istismar ettiklerini düşünüyorum.							
16. Bizim göremediğimiz şeytan, melek ve cin gibi varlıkların olduğuna inanıyorum.							
17. Dine ve peygambere kötü sözler söyleyen insanların şiddetle cezalandırılması gerektiğine inanıyorum.							
18. Dinin, hayatı düzene sokmada tıpkı yurttaşlık, meslektaşlık ve dostluk gibi insani bir alan olduğuna inanıyorum.							
19. Bence, insanlar Allah'a inanmasalar da, iyi ve mutlu bir hayat sürdürebilirler.							
20. Her insanın bu dünyada yaptıklarından dolayı ahirette sorguya çekileceğine inanıyorum.							
21. Dinin, iyi ve mutlu bir hayat için vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanıyorum.							
22. Kanaatime göre, insanlar namaz ve oruç gibi şekle yönelik vecibelerde ısrar etmek yerine, kendilerini eğitmelidirler.							
23. Kadere iman etmenin mantıkdışı bir inanç olduğunu düşünüyorum.							
24. Bence "Allah'ın Hakimiyeti" esasına göre düzenlenen toplum tek doğru ve gerçek toplumdur.							
25. İster Müslüman ister Hristiyan olsun her iyi insanın cennete gideceğine inanıyorum.							

DEĞERLENDİRME SİSTEMİ	1	2	3	4	5	6	7
1: Tamamıyla karşıyım 2: Genelde karşıyım 3: Biraz karşıyım 4: Fikrim yok, kararsızım 5: Kısmen katılıyorum 6: Genelde katılıyorum 7: Tamamıyla katılıyorum							
26. Kanaatime göre, dini hayat yalnızca kişiyi ilgilendirdiğinden, bir başkasının insanları şu veya bu şekilde zorlamasına gerek yoktur.							
27. İnsanları yalnızca dini inancına göre değerlendirmenin yanlış olduğuna inanıyorum.							
28. Bence din, eski çağlardan kalma gereksiz bir inançtır.							
29. Bana göre en iyi yol, çok partili, farklı düşünceli rejimden çok şeriatın emrettiği yoldur.							
30. Kanaatime göre, din halkı uyuşturan bir afyondur.							
31. Ne şekilde olursa olsun faiz almanın haram olduğuna inanıyorum.							
32. Dinlerin pek çok yönden insanların gelişmesini engellediğini düşünüyorum.							
33. Dini inanç ve yaşantıların insana pek çok yeni boyut kazandırabileceğine inanıyorum.							
34. Bana göre din, tüm insanlar için geçerli olabilecek bir ahlak anlayışına zarar verir.							
35. Erkeğin, kadından üstün yaratıldığına inanıyorum.							
36. İnsanların kıyamet gününde dirileceklerine inanıyorum.							
37. Dinin, devlet işleri ve politikaya karıştırılmasının sosyal felaketlere yol açacağını düşünüyorum.							
38. Şartlar ne olursa olsun domuz etinin yenmeyeceği kanaatindeyim.							

DEĞERLENDİRME SİSTEMİ	1	2	3	4	5	6	7
1: Tamamıyla karşıyım 2: Genelde karşıyım 3: Biraz karşıyım 4: Fikrim yok, kararsızım 5: Kısmen katılıyorum 6: Genelde katılıyorum 7: Tamamıyla katılıyorum							
39. Duaların ve ezanın Arapça okunması gerektiğinin kanaatindeyim.							
40. Kur'an'ın Allah tarafından bildirilen orjinal (değişmemiş) bir kaynak olduğuna inanıyorum.							
41. Bana göre ibadet insanın özündeki tanrıya yapılmalıdır.							

1- Ailenizde, çocukluk sırasında aldığınız eğitimde, terbiyede dini eğitim üzerinde ne ölçüde duruldu veya dini eğitime ne kadar önem verildi?

- () Çok büyük önem verildi.
() Yeterince önem verildi.
() Az önem verildi.
() Hiç önem verilmedi.

2- Ne sıklıkla namaz kılarırsınız?

- () Hemen her gün/ her vakit kılarım.
() Çoğunlukla vakitleri kaçırmam.
() Arada sırada kılarım.
() Cuma namazını kılarım.
() Bayram namazlarını kılarım.
() Hiç kılmam.

3- Ne sıklıkta oruç tutarsınız?

- () Üç aylarda tutarım.
() Tüm Ramazan boyunca tutarım.
() Çoğunlukla tutmaya çalışırım.
() 12 İmam oruçlarını tutarım.
() Arada sırada tutarım.
() Hiç tutmam.

EK 3-

Aşağıdaki cümleleri az önce okuduğunuz yazıyı yazan kişiyi değerlendirerek cevaplayınız. Her bir maddeyi dikkatle okuduktan sonra her ifadenin yanındaki kutulardan size uygun olan seçeneği (X) şeklinde işaretleyiniz. Lütfen sadece bir seçeneği işaretleyiniz.

	Kesinlikle Katılmıyorum	Kısmen Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1- Onun acı çektiğini ve mutsuz olduğunu görmek isterim					
2- Onunla ödeşeceğiz					
3- Başına kötü bir şey gelmesini dilerim					
4- Eğer tanısaydım ona bunu ödetirdim					
5- Hakkettiğini bulmasını isterim					
6-Eğer arkadaşım olsaydı onunla ilişkimi keserdim					
7- Eğer tanısaydım o yokmuş ve çevremde değilmiş gibi davranırdım					
8-Eğer tanısaydım ona karşı sıcak davranmak benim için zor olurdu					
9- Eğer tanısaydım ona güvenmezdim					

EK 4-

Aşağıdaki cümleleri size uygun olup olmadığına göre işaretleyiniz. Eğer cümleye katılıyorsanız “D” şıkkını katılmıyorsanız “Y” şıkkını işaretleyiniz. Her cümleyi cevaplandırınız.

- 1- Çok defa sabahları dinç ve dinlenmiş olarak uyanırım
D () Y ()
- 2- Büyük bir sinir gerginliği içinde çalışırım
D () Y ()
- 3- Günahlarımın affedilmeyeceğine inanıyorum
D () Y ()
- 4- Hayatta kötülükler hep beni bulur
D () Y ()
- 5- Kimse beni anlamıyor
D () Y ()
- 6- Çoğu zaman mutluyumdur
D () Y ()
- 7- Sık sık dua ederim
D () Y ()
- 8- Zihnimi bir iş üzerinde toplamada güçlük çekerim
D () Y ()
- 9- İnsanlarla çabucak kaynaşırım
D () Y ()
- 10- İnsanın kendini kültürel anlamda geliştirmesinden yanayım.
D () Y ()

EK 5-

1- Öldüğünüzü düşündüğünüz ilk anda neler hissedersiniz? (Kısaca yanıtlayınız).

2- Kendi ölümünüzü düşünürken gözünüzün önünden neler geçer? (Kısaca yanıtlayınız).

3- Kendi ölümünüzü nasıl düşünürsünüz? (Kısaca yanıtlayınız).

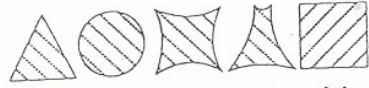
EK 6-

1- Sizin için yakın bir zamanda olacak çok önemli bir sınavınızı düşündüğünüz ilk anda neler hissedersiniz? (Kısaca yanıtlayınız).

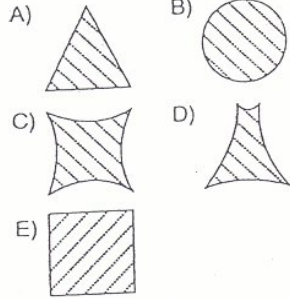
2- Çok önemli bu sınavınızı düşünürken gözünüzün önünden neler geçer? (Kısaca yanıtlayınız).

3- Sınavınızın nasıl geçeceğini düşünürsünüz? (Kısaca yanıtlayınız).

1-

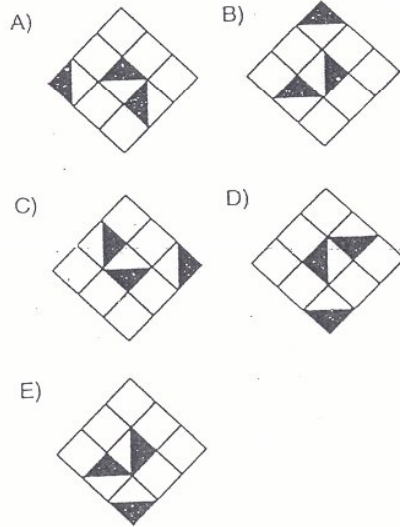
Yukarıdaki şekillerden hangisi farklıdır?

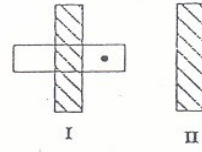
2-

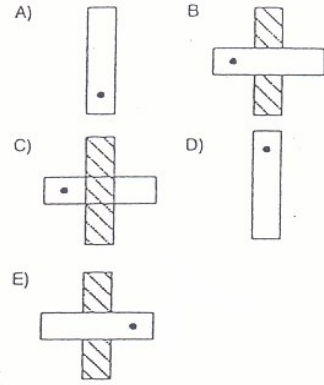
Aşağıdakilerden hangisi yandaki şeklin aynısı değildir?

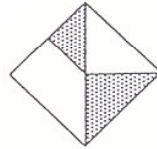
3-

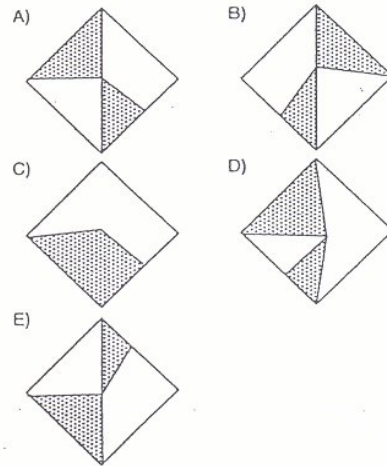
Aşağıdakilerden hangisi şeklin devamı olabilir?

4-

Yandaki şeklin saat yönü doğrultusunda 180° döndürülmüş nı aşağıdakilerden hangisidir?

Dindışı Eğiliminde Olan Öğrencilere Verilen Yazı

“Allah’ı yok sayarak bir dine inanmanın akılsızlık olduğunu söyleyen kişileri anlamış değilim. Aslında kendilerini kandırmaktadırlar. Açıkçası bilim bile Allah’ın olmadığını açıklayamazken kendileri böyle bir düşünceyi savunarak zavallılıklarını göstermekten öteye gitmiyorlar. Gerçi cehennemde yandıkları gün gerçekleri anlayacaklar ancak onlar için artık çok geç olacak...”

Heterodoksi Eğiliminde Olan Öğrencilere Verilen Yazı

“Sürekli inançlarından dolayı ezildiklerini, baskıya uğradıklarını kendilerine ait bir ibadet yerleri olmadığını söyleyen insanları anlamak mümkün değildir. İlginç ve gülünç olan bu insanların bunu değiştirmek için çaba harcamaktan öte şarap içip türkü söylemekten, halay çekmekten başka bir şey yapmadıklarıdır. Ayrıca bunların temizlik anlayışı olmadığından abdest almayı da bilmezler. O yüzden evinize bile alırken dikkat edin yoksa işleriniz ters gider onların günahlarını paylaşmış olursunuz...”

Köktendinci Eğiliminde Olan Öğrencilere Verilen Yazı

“Varlığını bile ispat edemedikleri bir tanrı uğruna cinayetler işleyen ve bunu sözde inançları gereği yapan hasta ruhlu insanları anlamak mümkün değil. Namaz ve oruç gibi fiziksel aktiviteden öteye gitmeyen hareketlerle kendini avutan ve bunu var olduğunu bile ispat edemedikleri varlığa karşı yapan bu insanlar kendileriyle, inançlarıyla devamlı çelişki içindedirler. Örneğin; “açık saçık giyinen kadınlar günahkardır, onlar cehenneme gideceklerdir” deyip onlara bakmaktan büyük zevk alıp tahrik olurlar...”

Ortodoksi Eğiliminde Olan Öğrencilere Verilen Yazı

“Namaz ve oruç gibi fiziksel aktiviteden öteye gitmeyen hareketlerle kendini avutan ve bunu var olduğunu bile ispat edemedikleri varlığa karşı yapan insanları anlamış değilim. Ayrıca bu insanlar zavallılıklarını ve acizliklerini örtbas etmek için kader ve ahiret gibi safsatalara başvurumaktadırlar. Onlar için söyleyebileceğim tek şey; kendilerini kandırmayı bırakıp gerçek dünyaya adım atmalarıdır. Çünkü tek bir gerçek vardır. O da yaşadığımız hayattır. Öbür taraf yoktur...”